

tidligere tider; heri ligger at teorien er falsk som en teori om det borgerlige samfund.

I 9.5.1. behandles denne reale basis for teorien, i de flg. underafsnit de forskellige etaper i Marx's tingsliggørelse af det borgerlige samfund.

9.5.1. Tingsliggørelsens reale basis: penge som guld

De konkrete kategorier må begribes ud fra de abstrakte, pengene ud fra varen, men teorikritikken må ofte gå i modsat retning, dvs. fra den konkrete til den abstrakte teori. Således finder jeg at Marx's teori om varefeticisme (analysen af den enkle værdiform) først bliver forståelig, når den begribes som en efterrationalisering, som en indpodning af pengefeticismens abstrakte kim i varen; for at kunne udlede det af varen, som Marx vil udlede, nemlig penge som ting (guld), er han nødt til at projicere denne tingsliggørelse ind i varen.

Der er ingen tvivl om at det forskningsmæssige udgangspunkt for Marx's feticismeteori er pengefeticismen, mens vare- og kapitalfeticismen først senere er kommet ind i billedet. En egentlig varefeticisme omtales ikke hos den unge Marx, hvorimod der ofte findes henvisninger til det fordrejede ved de tingslige penge, f. ex.:

»Pengenes væsen er ... at den *formidlende aktivitet* eller bevægelse, den *menneskelige*, sociale akt, hvorigennem menneskenes produkter gensidigt kompletterer hinanden - *fremmedgøres* og bliver til egenskaber ved en *materiel ting* udenfor menneskene, nemlig pengene.« (Marx: Aus den Exzerptheften, p. 247)

I kapitel 6 har jeg søgt at begrunde, at pengene ikke indebærer en fordrejning fordi de inkarnerer den sociale sammenhæng i en ting, men fordi de abstraherer fra al tingslighed, altså fordi de som abstrakte sociale behov bryder den nødvendige enhed af sociale og naturlige behov; såvel i praksis som for bevidstheden fremtræder pengene som materialtetsfri social sammenhæng, hvilket i den borgerlige økonomiske teori kommer til udtryk i tesen om penge som en social konvention. Skønt guld er krykker, som bortkastes i den fuldt udviklede kapitalisme, almengør Marx i Kapitalen dette arkaiske træk ved pengene til at gælde samtlige økonomiske kategorier, nemlig foruden pengene også varen og de forskellige kapitalformer, dvs. han henter grundstrukturen i det borgerlige samfunds fordrejninger i en førborgerlig sammenvoksthed af natur og samfund.

Om sådanne før-borgerlige elementer skriver Marx alment:

»Men i teorien forudsættes at lovene for den kapitalistiske produktionsmåde udvikler sig rent. I virkeligheden foreligger der stedse kun en tilnærmelse; men denne tilnærmelse er desto større, jo mere udviklet den kapitalistiske produktionsmåde er, og jo mere dens forurening og sammenblanding med rester af tidligere økonomiske tilstande er overvundet.« (K.III., p. 184/227)

På Marx's tid var pengenes tilknytning til et metal imidlertid en selvfølge, såvel i praksis som i teorien.³¹ Derfor er der intet ejendommeligt i, at Marx ikke - lige så lidt som f. ex. Smith og Ricardo - kunne gennemskue tingsliggørelsen af pengefunktionen som et primitivt træk, som det gjaldt om at abstrahere fra ved fremstillingen af *den kapitalistiske produktionsmåde*.

Hvis genstanden derimod var *det faktiske samfund anno 1867*, ville det have været urealistisk ikke at lægge afgørende vægt på guldets; for så vidt kan Marx med god ret afvise den opfattelse, der argumenterer at eftersom guld kan erstattes med sedler, er penge til deres væsen blotte tegn eller symboler, dvs. 'vilkårlige reflexionsprodukter'.³² Sålænge pengesystemet byggede på guldinglæseligheden, var det langt rigtigere at tingsliggøre end at subjektivere/psykologisere pengefunktionen; den tredje mulighed - at penge er nødvendig social sammenhæng i kraft af abstraktionen fra al tingslighed - forelå ikke i praksis og derfor heller ikke for teorien.

Mens Marx's tingsliggørelse af pengene således har et reelt, omend ikke-kapitalistisk fundament, må den postmarxiske marxismens fastholdelse af teorien tilskrives en teoretisk konservatisme: En opgivelse af tesen om at penge er forankret i guld og henter deres værdi fra guldets fremstillingsomkostninger, målt i arbejde, må medføre en 'affetichering' af hele vare- og kapitalanalysen, dvs. en radikal omformulering af den marxiske politikøkonomi. Derfor fastholdes teorien om den borgerlige bevidstheds tingslige opfattelse af pengene, til trods for at moderne borgerlig teori opfatter penge som præcis det modsatte, nemlig som subjektive, som en social konvention baseret på tillid.

Men lad os vende tilbage til Marx, thi selv ud fra hans egne præmisser (penge som guld) er teorien kritisabel. *Før det første*: Det er meget vanskeligt at se, hvordan Marx's pengeopfattelse adskiller sig fra de øvrige metallisters; Smith og Ricardo har naturligvis ikke Marx's dialektiske udvikling af pengene fra varen, af pengefeticisme

31. Jvf. omtalen af den metallistiske teori i afsnit 6.1.2.
32. K.I., pp. 105f/193.

fra varefetichisme, men i det fundamentale er det svært at se i hvilken forstand Smith og Ricardo hylder en fetichet opfattelse, som Marx så skulle have gennemskuet. *Marx mener* at mens penge nødvendigvis er ting,³³ så gælder ikke omvendt at tingen (nemlig guld) nødvendigvis er penge, dvs. pengefunktionen udspringer ikke af tingen som sådan, - den *tillægges* (nødvendigvis) tingen, og det er i kraft heraf at gullet bliver inkarnationen af de sociale forhold. Hvis den *pengefeticherede opfattelse* modsætningsvis skulle bestå i en - temmelig absurd - tro på at pengefunktionen *udspringer* af gullet som sådan,³⁴ så kan man til nød kalde merkantilisterne fetichister, men til gengæld bliver Smith og Ricardo da glødende anti-fetichister.³⁵

For det andet: I teorihistorien har guldets erstatning med mønter og sedler udgjort den reale basis for den cartalistiske penge teori (se afsnit 6.1.2.) og det største problem for metallismen, der har måttet hævde at mønter og sedler kun havde værdi i kraft af indløseligheden med guld, altså fordi de var symbol på bestemte guldkvanta; dette er således Marx's opfattelse.³⁶ Hvis penge nødvendigvis er ting, må deres 'ide-tingsliggørelse', idealisering eller symbolisering i bedste fald betragtes som en kilde til uklarhed om pengenes væsen, i værste fald som en simpel forfalskning. Dette traditionelt metallistiske synspunkt har en vis rimelighed, sålænge sedler faktisk kan indløses med guld, men skønt den *teoretiske* tingsliggørelse af pengefunktionen således kan opretholdes, bliver det i takt med sedlernes stigende udbredelse ubegribeligt hvorfor penge i den *almindelige* bevidsthed skulle opfattes tingsligt. Da Marx trods alt ikke tilskriver folk illusioner om at pengenes magt udspringer af pengesedlens papirkvalitet, kan tesen om den tingslige opfattelse af pengene kun opretholdes, hvis det antages at folk i tankerne reducerer sedlerne til deres tingslige basis (guld); der skal altså præsteres en betydelig intellektuel indsats, før man kan blive mystificeret!

- Hensigten med de efterfølgende underafsnit er, som nævnt, at efterspore de punkter, hvor Marx indskriver en tingsliggørelse i det borgerlige samfund.

33. At det netop er blevet guld og sølv beror derimod på forhold, især mineralogiske, der ligger udenfor politikomien: »Spørgsmålet om, hvorfor guld og sølv - og ikke andre varer - tjener som pengenes materiale, falder udenfor grænserne af det borgerlige system.« (Til Kritikken, pp.128f/154)
34. »Disse ting /guld og sølv/ er - således som de kommer ud af jordens indvold - tillige den umiddelbare inkarnation af alt menneskeligt arbejde. Deraf pengenes magt.« (K.I., p.107/196)
35. Jvf. afsnit 7.5.1.
36. K.I., pp.142f/235f.

9.5.2. Abstrakt arbejde og værdi

Lad os præcisere Marx's begrebsbestemmelser.

For det første: Det abstrakte arbejde er »produktivt forbrug /Verausgabung/ af menneskelig hjærne, muskel, nerve, hånd osv. (K.I., p.58/139), altså »forbrug af menneskelig arbejdskraft i fysiologisk forstand« (K.I., p.61/142, jvf. også K.I., p.85/170). Marx er helt umisforståelig på dette punkt.

For det andet: Det abstrakte arbejde er ikke værdi: det *danner* værdi (K.I., p.65/147) Eller *fremstiller sig*,³⁷ som værdi (K.I., p.95/181); det abstrakte arbejde er aktiviteten eller processen, mens værdien er det hvilende resultat heraf.

For det tredje: Hvorledes måles værdien? Ved mængden af det abstrakte arbejde, der har dannet denne værdi (K.I., p.53/132).

For det fjerde: Hvorledes måles så dette abstrakte arbejde? Svaret er *her tiden*. (K.I., p.53/132).

- Dette sidste er imidlertid åbenbart forkert: Hvis det abstrakte arbejde skal forstås fysiologisk, er dets mængde lig med mængden af 'hjærne, muskel osv.', som udgives, hvorfor det må måles i en fysiologisk energienhed, såsom kalorier. Og da værdien måles i abstrakt arbejde, bliver kalorier dermed det ultimative værdimål. Da én times skomagerarbejde forbruger *mindre* 'hjærne, muskel osv.' end én times jord- og betonarbejde, skaber den *mindre værdi*; kalorier er det overordnede værdimål, og det er kun i det særlige tilfælde, hvor alt arbejde er af samme intensitet, at denne målestok falder sammen med tiden. At Marx *forudsætter* en ensartet intensitet i vare- og pengeanalyser, ændrer intet ved dette forhold;³⁷ der må være en sammenhæng mellem målestokken og karakteren af det, der skal måles: hvis en fysiker bestemmer et fænomen som værende af magnetisk natur, kan han ikke derefter måle det, som om det var tale om en helt anden kraft.

Værdien udgør Marx's grundbegreb og standpunkt, og da det abstrakte arbejde er værdiens basis er det ikke overraskende, at han et sted siger at sondringen mellem abstrakt og konkret arbejde indeholder »hele hemmeligheden ved den kritiske opfattelse.«³⁸ Af samme

37. K.I., p.53/133.

38. Briele, p.158, jvf. også K.I., p.56/135f.

grund er Marx's begrebsbestemmelse af det abstrakte arbejde fundamenteret ved *kritikken* af den marxiske politikkonomi. Marxismen, især kapitallogikken, har følt et vist ubehag ved Marx's naturalisering af det abstrakte arbejde, fordi det er svært at se hvorledes dette fysiologiske arbejde kan forenes med en værdi af helt uafhængig karakter. Men Marx's forståelse af det abstrakte arbejde som fysiologisk er ikke et par fortællelser, der let lader sig korrigere; som det vil fremgå af det følgende er der tværtimod tale om et nødvendigt led i den marxiske teori, idet specielt udbygningsteorien er afhængig af denne naturalisering.

- Marx er *nødt* til at bestemme det abstrakte arbejde som fysiologisk. Det kan diskuteres om kommunsurabilitetsargumentet begrundet fællesævnere som ensartet fysiologisk arbejde eller som arbejdstid - thi begge bestemmelser kan udlægges som fællesævnere men det er indiskutabelt at den første bestemmelse er nødvendig for at hævde, som Marx gør, at det abstrakte arbejde *skaber* værdi. Det har mening, eller strider i hvert fald ikke umiddelbart mod sprogets logik, at sige at det abstrakte fysiologiske arbejde *skaber* værdi, at et abstrakt træk ved en aktivitet objekiveres i et abstrakt træk ved aktivitetens resultat (arbejdsproduktet), men det har *ikke* mening at sige at *arbejdstiden* skaber noget som helst, endsiende at den genstandsgøres eller materialiserer sig,³⁹ thi tiden er blot en form, *hvori* noget kan skabes.

Men Marx er ligesåvel nødt til *ikke* at bestemme det abstrakte arbejde som fysiologisk. For det første er en ikke-fysiologisk bestemmelse betingelsen for, at Marx kan hævde at værdien er en helt materialt fri, social relation, der er 'overnaturlig' og ikke indeholder 'et atom naturstof'⁴⁰, abstrakt fysiologisk arbejde kan jo dårligt undgå at resultere i en værdi, der indeholder adskillige atomer naturstof. Og for det andet er det betingelsen for at arbejdsværdilærens pristeoretiske aspekt kan fastholdes: Hvis abstrakt arbejde er fysiologisk er målestokken for værdien og dermed for bytteværdien og priserne kalorier, ikke tid; når Marx taler om at det abstrakte arbejde, via værdien,

bestemmer bytteforholdene,⁴¹ *identificerer* han derfor abstrakt arbejde med *arbejdstid*, nærmere bestemt socialt nødvendig arbejdstid.⁴² Altså: Arbejdet skal være fysiologisk/naturligt for at *skabe* værdi; dette er indholdet i arbejdsværdilærens værditeoretiske aspekt, iflg. hvilket arbejdet er eneste kilde eller årsag til værdi. Og arbejdet skal være ikke-fysiologisk for at begrunde en *materialt fri* værdi; her er det abstrakte arbejde den blotte tid, dvs. en simpel *målestok* for bytteforholdene; dette er nødvendigt for at hævde arbejdsværdilærens pristeoretiske aspekt.

- Det er interessant at se, hvorledes begrebet om det abstrakte arbejde udvikler sig fra Grundrids (1857/58) over Til Kritikken (1859) til Kapitalen (1867).

I den metodelige indledning til Grundrids skriver Marx at først kapitalismen gør det abstrakte arbejde, her betegnet som 'arbejde overhoved' eller 'arbejde sans phrase', 'praktisk sand';⁴³ individerne skifter let fra én arbejdsart til en anden og forholder sig derved ligegyldige overfor den særlige arbejdsart, dvs. de realabstraherer fra arbejdets konkrete karakter. Men hverken i denne indledning eller i selve Grundrids hævdes det, at vareformen skulle indbegribe denne realabstraktion, dvs. kommunsurabilitetsargumentet findes endnu ikke. I selve Grundrids optræder det abstrakte arbejde først som præcis begrebsbestemmelse i forbindelse med kapitalen:

» ... arbejdet, således som det står overfor kapitalen, er ... ikke det eller hint arbejde, men *arbejde slet og ret* /schlechthin/, abstrakt arbejde; absolut ligegyldigt overfor dets særlige *bestemthed*, ...« (Grundrids, p.204/192)⁴⁴

41. K.I., pp.54f/133f og pp.60f/141f.

42. Denne 'nærmere bestemmelse' kommer jeg tilbage til i afsnit 9.6. Her i afsnit 9.5, hvor tingsliggørelsen diskuteres, er det væsentlige at tid er et ikke-fysiologisk og ikke-tingligt begreb; og dette gælder, om muligt, i endnu højere grad den tid, der iflg. Marx betinger værdien, eftersom dette ikke er den faktisk arbejdstid, men den gennemsnitlige, sociale arbejdstid.

43. Grundrids, pp.24f/25f.

44. Jvf. Tuschscheerer: »I modsætning til Marx's senere arbejder forekommer dette udtryk /dvs. abstrakt arbejde/ kun én gang i Grundrids, nemlig der hvor Marx karakteriserer lønarbejdet.« (W. Tuschscheerer: *Bevor das Kapital entstand*, p.394). Det afgørende er dog ikke selve udtrykket, men dette at det abstrakte arbejde ikke begrundes gennem en henvisning til vareformens ligesættelse; en enkelt passage minder om kommunsurabilitetsargumentet, og er måske Marx's inspiration til dette (udover Aristoteles): »Jeg sætter hver af varerne = noget tredje /nemlig arbejdstiden/; dvs. tilg sig selv. Dette tredje, der er forskelligt fra begge /varer/, eftersom det udtrykker et forhold, eksisterer i første omgang i hovedet, ...« (Grundrids, p.61/57); men varerne sættes altså ikke lig med arbejdstiden, fordi de sættes lig med *hinanden*, snarere omvendt. - Tuschscheerer dokumenterer iøvrigt at Grundrids's begrebsbestemmelse, som altså er knyttet til lønarbejdet, allerede findes i Parisermanuskripterne (op.cit., pp.214-217).

39. Dette forhold har Werner Becker gjort opmærksom på: »Imidlertid er arbejdstiden naturligvis ikke 'materialiseret' eller 'genstandsgjort' /vergegenständlicht/ i arbejdsproduktterne. Det ville være almindeligt at hævde noget sådant, thi tiden er det, der uigenkaldeligt forgår og forsvinder i arbejdsprocessen, - som i enhver tidsmæssig proces i denne verden.« (W. Becker: *Kritik der Marxschen Wertlehre*, p.55, jvf. også pp.43f).

40. K.I., p.62/143 og p.71/143; sidstnævnte sted kontrasteres værdien med det fysiske begreb vægt.

Derimod er arbejdets dobbeltkarakter som konkret og abstrakt fuldt udviklet i Til Kritikken, men det er bemærkelsesværdigt at hvor Marx i Kapitalen tillægger det abstrakte arbejde en fysiologisk betydning, tales der i de parallelle steder i Til Kritikken om arbejdstid, i stedet for udtrykket 'genstandsgjort arbejde', der findes utallige steder i Kapitalen, finder vi vendingen 'genstandsgjort arbejdstid'.⁴⁵ Det er formodentlig i erkendelse af det meningsløse i denne sidste vending, at Marx i Kapitalen har naturaliseret det abstrakte arbejde.

Dette var historien om begrebets fødsel og udvikling. Dets selv-mord finder sted i det øjeblik Marx inddrager arbejdets intensitet i diskussionen, hvilket sker i forbindelse med kapitalens tendens til at producere relativt merværdi ved at intensivere arbejdet:

» Ved analysen af den absolute merværdi drejede det sig i første omgang om arbejdets extensive størrelse /dvs. tiden/, mens dets grad af intensitet var forudsat som given. Nu /ved den relative merværdi/ må vi betragte den extensive størrelses omslag til en intensiv, dvs. til en gradstørrelse. .../En intensivisering af arbejdet indebærer/ en tættere udfyldning af arbejdstidens porer. ... Denne sammenpressning af en større arbejdsmængde indenfor en given tidsperiode tæller nu som det, den er, nemlig som et større arbejdskvantum. Ved siden af /neben/ arbejdstidens mål som 'udstrakt størrelse' træder nu målet for dens /dvs. arbejdstidens/ for-tætningsgrad. Tlitemersdagens mere intensive arbejdstime indeholder der nu lige så meget eller mere arbejde, dvs. forbrugt arbejdskraft, som tolvimersdagens mere porøse time. Dens produkt indeholder derfor lige så meget værdi som - eller mere end - produktet af 1 1/5 time af den mere porøse slags.« (K.I., pp.431ff/593ff)

I stedet for at drage konsekvensen, nemlig at det ikke er arbejdstiden, men det fysiologiske energiforbrug, der er værdimål, søger Marx at fasholde arbejdstiden som eneste værdimål ved at reducere intensi-

45. Jvf. Zur Kritik, pp. 18, 26, 29, 30, 32, 33, - ialt ca. 10 steder i kap. 1; da Rhodosoversættelsen er meget svævende ved oversættelsen af et nøgleord som 'Gegenständlichkeit', henvises i denne diskussion kun til de tyske udgaver af Til Kritikken og Kapitalen. Der er halvanden undtagelse fra disse regler. Den halve undtagelse er at Marx ét sted i Kapitalen blufærdigt citerer Til Kritikken: »Som værdier er alle varer kun bestemte mål af stivnet /festgerommer/ arbejdstid.« (K.I., p.54, jvf. Zur Kritik, p.18, hvor der iøvrigt ikke står 'værdier', men 'bytteværdier', eftersom sondringen mellem disse to begreber endnu ikke var fuldt uddarbejdet i Til Kritikken). Den hele undtagelse består i at Marx ét sted i Til Kritikken explicit taler om abstrakt arbejde som 'forbrug af menneskelige muskler, nerver, hjærne, osv.' (Zur Kritik, p.18). - Det skal iøvrigt nævnes at i de punkter, jeg har fremdraget her, er der ingen ændring mellem Kapitalens 1. og 2. udgave.

testforskelle til en kvalifikation heraf,⁴⁶ det er igen historien om den sorte svane, der opfattes som en lidt aparte udgave af den hvide svane. Men hvordan man end vender og drejer det, betyder det forhold at én intensiv time skaber lige så meget værdi som 1 1/5 'porøs' time, at tiden *ikke* er værdimål, og at dette mål i stedet må søges i den faktor, der betinger at den intensive time skaber mere værdi end den mindre intensive, altså i det fysiologiske energiforbrug. Marx's forsøg på at måle intensitetsforskelle i arbejdstid, og dermed sikre arbejdstiden som eneste værdimål, er en uløselig opgave, hvorfor hans begreber bliver besynderlige: arbejdstiden som 'udstrakt størrelse' er en tautologi, og arbejdstiden som en 'intensiv størrelse' er lige så meningsløs som hvis en fysiker talte om 'tid som vægt' eller lignende.

Den citerede passage er udtryk for at den indre modstrid i Marx's begreb om det abstrakte arbejde fremtræder som begrebsforvirring, når intensitetsforskelle inddrages i teorien.

- Lad os dernæst betragte Marx's tingsliggørelse af værdien:

» En brugsværdi eller et gode har altså kun en værdi, fordi abstrakt menneskeligt arbejde er genstandsgjort /vergegenständlicht/ eller materialiseret i den.« (K.I., p.53/132)

Værdien begribes her entydigt som materiel, tingslig eller genstandsagtig.

Citatets 'eller' gør det klart, hvordan 'vergegenständlich' her skal oversættes. Men alment er termene 'vergegenständlichung', 'Gegenständlichkeit' og 'gegenständlich', såvel som 'Sachlichkeit' og 'sachlich', vanskelige at håndtere, fordi de dels betyder 'objektiv', dels 'genstandsagtig' eller 'tingslig',⁴⁷ for så vidt udtrykker disse termer adækvat den marxiske tvetydighed.

I en central passage skriver Marx:

» Værenes 'Wertgegenständlichkeit' adskiller sig derved fra en-kenen Hurtig, at man ikke ved hvor man har den. Stik modsat værenes kroppe grove, håndgribelige 'Gegenständlichkeit' indgår der ikke ét atom naturstof i deres 'Wertgegenständlichkeit'. Man kan derfor vende og dreje den enkelte vare så meget man vil, - som 'Vertding' forbliver den umulig at få hold på. Når vi imidlertid erindrer os, at værerne kun besidder 'Wergegenständlichkeit' for

46. Dette fremgår ikke klart af Rhodos-oversættelsen.

47. En betydelig del af forvirringen i diskussionen om fetischismeteorien stammer fra den dobbeltbetydning, som disse nøglebegreber har; f.ex. er det let, men ubegrundet, at slutte fra det forhold at kapitalen er *objektiv*, dvs. en menneskeuafhængig lov-mæssighed, til en forestilling om at kapitalen er *tingslig*.

så vidt de er udtryk for den samme samfundsmæssige enhed, menneskeligt arbejde, altså at deres 'Wertgegenständlichkeit' er rent social, så giver det også sig selv at den kun kan fremtræde i det sociale forhold mellem vare og vare.» (K.I., p.62)

Dette må vel læses som en argumentation for at 'Wertgegenständlichkeit' ikke skal forstås som 'værdigenstandagtighed', men i stedet som materialitetfrit 'værdiobjektivitet'; alligevel paralleliserer Marx et par sider længere fremme udtrykkene 'arbejde i stivnet tilstand' og 'arbejde i gegenständliche form', hvori må ligge at 'gegenständlichkeit' der må forstås som 'genstandsagtigt'.⁴⁸ Marx taler videre om at værdien som 'stivnet arbejde' er 'gelé' eller 'krystaller'.⁴⁹ Dette er naturligvis billeder, men som sådan i bedste fald uheldigt valgt til at illustrere værdiens immaterialitet. Et sted i Kapitalens I. udgave betegnes værdien explicit som en ting: »Varen er hjemmefra en *dobbeltsidig* tingsbrugsværdi og værdi.«⁵⁰

For Marx er det en pointe at mens værdien er rent social er værdiformen tingslig, - det er jo i kraft af denne modsætning at værdiformen er en fordrejning, en tingsliggørelse; derfor er det i overensstemmelse med Marx's egen teori at værdiformen ofte betegnes som en 'værditing' eller en 'værdikrop'.⁵¹ Men da også *værdien* er tingslig hos Marx, er det ofte umuligt at afgøre om han taler om værdi eller værdiform; i det foregående har jeg derfor kun søgt belæg for Marx's tingsliggørelse af værdien, hvor det var utvivlsomt at det var denne, Marx refererede til, - denne sikkerhed kunne dels bero på at værdiformsbegrebet endnu ikke var introduceret, dels på at værdien det pågældende sted kontrasteredes med værdiformen.

På baggrund af denne vaklen mellem en tingslig og ikke-tingslig værdi er det for så vidt rigtigt, når Marx betegner værdien som en 'spøgesagtig Gegenständlichkeit', som 'man ikke ved hvor man har' og som er 'umulig at få hold på'.⁵² Dette modsiges ganske vist i feichismsaftsnettet (aftsniit 4), hvor det omhyggeligt forklares at varens mystik, dens 'metafysiske spidsfindigheder og teologiske griller', udspringer af værdiformen, og ikke af værdien.⁵³

48. K.I., p.65. - I overensstemmelse med den tidligere nævnte forskel mellem Til Kritikken og Kapitalen er Marx's tingsliggørelse af værdien ikke så udpræget i Til Kritikken.

49. K.I., p.52.

50. I. udg., p.229.

51. Jvf. K.I., f.ex. pp. 62, 64 og 70.

52. K.I., hhv. pp.52f og 62. - Et sted markerer Marx det spørgesagsagtige ved at sætte gæstgøjne om 'Gegenständlichkeit' (K.I., p. 76); i I. udgaven af Kapitalen hedder det, at 'værdikrystaller' er 'meget forplumret' (I. udg., p.227/45).

53. K.I., pp.85f.

- Efterhånden som fremstillingen skrider frem, glemmes de oprindelige udsagn om værdien som et u håndgribeligt socialt fænomen, og den fremstår mere éntydigt som tingslig/naturlig. Vi har allerede set at arbejdet er 'årsag' eller 'kilde' til værdi, og senere viser det sig at merværdi 'produceres' og værdi (i stikkelse af konstant kapital) 'overføres'; men hvis merværdi og værdi er ikke-tingslige sociale sammenhænge, er disse formuleringer lige så irrationelle som hvis man talte om at monarkiet spadserede en tur: det er Margrethe, der kan spadsere en tur, og det er fysiske fænomener, der kan 'produceres' og 'overføres'. Men Marx behandler altså de sociale relationer, som var de tingslige; de begribes i de fysiske fænomeners logiske kategori, nemlig kausaliteten, ikke i de praktiske interessers teleologiske kategorier.

Hidtil har vi væsentligst betragtet den begrebslogiske nødvendighed for tvetydigheden i de marxiske begreber: Abstrakt arbejde må naturaliseres for at kunne skabe værdi (der derved selv naturaliseres); og det må begribes som socialt nødvendig arbejds tid for at værdien kan begribes som u håndgribelig social. Men hvorfor er det vigtigt for Marx at arbejdet *skaber* værdi eller er *årsag* til værdi, og hvorfor er det væsentligt at værdien er en materialitetfrit, social relation?

I kap. 7 har jeg allerede været inde på Marx's interesse i arbejdsværdilærens værditeoretiske side, dvs. ideen om at arbejdet skaber værdi; dette skal nu uddybes. Merværditeoriens agitatorkraft hviler på, at kapitalen som en vampyr udsuger arbejdet; merværdien må være inkarnationen af arbejderens blod, sved og tårer, dvs. af deres virkelige fysiske arbejde. Hvis merværdien og merarbejdet i stedet er sociale relationer, der er abstrakte netop i kraft af abstraktionen fra alle naturlige bestemmelser, bliver også udbyrtingen en luftig abstraktion, som man skal være magister i filosofi for at kunne opføres over.

Forestillingen om værdi og merværdi som tingslig kommer måske klarst frem i forbindelse med Marx's opfattelse af kapitalkonkurrencen: *Først skaber* arbejderne merværdien i produktionsprocessen, *dernæst fordeles* den af konkurrencen på de forskellige kapitler i overensstemmelse med disses størrelse; men det ser ud som om profitten kommer fra distributionen og som om den gennemsnitlige profittens højde bestemmes af konkurrencen, dvs. konkurrencen indbegriber en tilsløring og fordrejning af de virkelige sammenhænge.⁵⁴ Argumentet

54. Jvf. f.ex. K. III., p.220/271f og p. 872/1111.

for denne teori er, at konkurrencens fordeling af profitten forudsætter, at profitten i forvejen er der; konkurrencen kan kun fordele det allerede skabte, den kan aldrig selv skabe noget. Denne tankegang antager imidlertid stiltende at merværdi og profit er fysiske fænomener, der er produceret af fysisk arbejde: det er indlysende at produktionen af stole går forud for deres fordeling, og det er indlysende at denne fordeling ikke kan skabe stolene.

- Det næste spørgsmål er hvilke interesser, der ligger bag Marx's begribeelse af abstrakt arbejde og værdi som uhandgribelige sociale størrelser, blottet for materialitet.

Som allerede nævnt er dette en forudsætning for hævdelisen af arbejdsværdilærens pristeori, men nok så vigtigt er det at den ikke-tingslige værdi er en forudsætning for Marx's fetischismeteori. Enhver teori må have et standpunkt, og især for en fordrejningsteori er det uomgængeligt at der er nogle præmisses, der kan tjene som kriterium for hvad der er fordrejet og hvad der ikke er det. Kernen i Marx's tingsløgrelsesteori er at værdien, som inkarnationen af de sociale forhold, fremtræder fordrejet, nemlig tingslig; det ligger i sagens natur at den første forudsætning for denne teori er, at værdien er bestemt som ikke-tingslig. Er værdien på forhånd tingsløgrelst mistet teorien for det første hele sin mening, og for det andet bliver den opgave, som Marx stiller sig, nemlig at vise 'at værdiformen udspringer af værdibegrebet',⁵⁵ en opgave der på forhånd er løst: hvis værdien forudsættes som tingslig, er det jo ingen kunst at udlede nødvendigheden af en tingslig værdiform.

Tingsløgrelsesteorien forudsætter en ikke-tingslig værdi, men hvorfor er det da væsentligt for Marx at hævde at de sociale relationer fremtræder som tingslige? Dette er det egentlige spørgsmål, og det bringer os tilbage til arbejdsværdilærens pristeoretiske side: Marx kan kun hævde arbejdsværdilæren, hvis han samtidig formulerer en teori, der kan forklare hvorfor de økonomiske relationer umiddelbart modsiger denne lære; thi det er en kendsgerning, som Marx jo også understreger, at bytteværdien umiddelbart er bestemt af brugsværdierne (og ikke af arbejdet), at priserne umiddelbart er bestemt af konkurrencen mellem udbud og efterspørgsel (og ikke af arbejdet). Ricardo søger at klare sagen ved at fremstille disse problemer som kortsigtede afvigelser fra, eller som underordnede modifikationer

af grundloven, men Marx vender en dårlig ting til en god ting ved at gøre det til en afgørende teoretisk pointe, at arbejdsværdilæren nødvendigvis må fremtræde fordrejet og tilsløret.

Når disse fordrejninger netop får tingsløgrelsen eller fetischismen som fællesnævner, tror jeg, som tidligere nævnt, at det beror på Marx's forsøg på at forklare og udlede pengefunktionens inkarnation i et metal; Marx's politøkonomiske grundforskning er iflg. hans eget udsagn styret af interessen i at udlede pengene, at forklare deres nødvendighed ud fra varen. Arbejdsværdilæren nødvendigvis en fordrejningsteori, og datidens tingslige penge stempler denne som en tingsløgrelsesteori.

Og dermed bliver arbejdsværdilærens dobbelthed - pristeori og værditeori - til en konflikt, thi de tingslige fremtrædelsesformer nødvendigvis er deres ufordrejede modstykke er explicit ikke-tingslig, uhandgribeligt socialt, - samtidig med at arbejderklassens praktiske interesser må diktere at værdien er inkarnationen af fysisk anstrengelse.

Værdien er Marx's standpunkt, det sted hvorfra han kritiserer kapitalismen. Den værdi, hvormed han kritiserer *udbyrtingen*, må være en tingslig værdi, 'stivnet' blod, sved og tårer; men den værdi, hvormed han kritiserer *fordrejningen*, må lige så klart være en ikke-tingslig værdi; det kvantitative og det kvalitative hovedkritikpunkt stiller uforenelige krav til værdibegrebet. Den tingslige værdi er nødvendigvis for at fastholde arbejdsværdilærens værditeoretiske side, især merværdien, og den ikke-tingslige værdi er nødvendigvis af hensyn til den pristeoretiske side (forklaringen, eller bortforklaringen, af de umiddelbare bytforhold).

9.5.3. Brugsværdi og værdiform

Marx sammenfatter varefetichismen således:

»Det hemmelighedsfulde ved vareformen består altså ganske enkelt deri, at den reflekterer den sociale karakter af menneskets eget arbejde som genstandsmæssige /gegenständliche/ træk ved selve arbejdsproduktet, som *socialt naturgenskaber ved disse ting*, ...« (K.I., p.86/171; min fremhævelse)

Kernen i fetischismen er altså at varen, reelt og for bevidstheden, fremstiller de sociale relationer som *udsprungne* af tingene, som egenskaber helt på linie med tingenes fysiske karakteristika (vægt, farve etc.). Fetichismeteorien intenderer, bl.a., at forklare hvorfor den borger-

lige bevidsthed er tingsliggjort, hvorfor den opfatter de økonomiske sammenhænge tingsligt. I forrige underafsnit blev teorien kritiseret immanent, i den forstand at jeg søgte at påvise inkonsistenser i Marx's begreber, men det er klart at den første forudsætning for fetischismeteorien rigtighed er, at den borgerlige bevidsthed rent faktisk opfatter varen osv. tingsligt. Dermed står vi, for en gangs skyld, på sikker empirisk grund.

Uheldigvis for Marx's teori er det ikke vanskeligt at vise, at den borgerlige bevidsthed er alt andet end tingslig. Dette har vi allerede set for så vidt angår pengeopfattelsen, men vender vi os til varen og byttet bliver sagen endnu klarere. Adam Smith forklarer byttet som sådan, dvs. selve bytteformen, således:

»Om denne tilbøjelighed /til at 'sjakre, bytte og udveksle én ting med en anden' / er et af den menneskelige naturs fundamentale principper, som ikke yderligere lader sig forklare, eller - hvilket synes mere sandsynligt - den er den nødvendige følge af evner til at tænke og tale, er et spørgsmål, hvis undersøgelse ikke hører ind under vort nuværende emne. Denne tilbøjelighed er fælles for alle mennesker og findes ikke hos nogen anden dyrace, som hverken synes at kende denne eller nogen anden form for kontrakt.«
(Adam Smith: *Wealth of Nations*, pp. 117f; dansk p.59)

Ved således at udlede bytte- og vareformen af den specifikke menneskelige natur, formodentlig fornuften, *subjektiverer* Smith de sociale relationer, hvilket er nogenlunde det modsatte af en tingsliggørelse.

Situationen er den samme når vi vender os til den borgerlige opfattelse af, hvilke faktorer der bestemmer bytteforholdet, altså bytteværdiens *kvantitative* side. Marx's kronvådnere indentor emnet 'umiddelbare fremtrædelsesformer' er de såkaldte vulgærøkonomer, hvor vi skulle være sikre på at finde fetishisme i renkultur; slår man imidlertid op i en hvilken som helst lærebog i borgerlig økonomi, vil man finde mange betragtninger over behovene og mange forsøg på at forklare bytteforholdene og priserne ud fra de subjektive, dvs. marginale behov, - men man vil lede forgæves efter forsøg på at udlede bytteforholdene af smørs, kanoners og diamanters *tingslige* egenskaber.⁵⁶ Igen: Den borgerlige bevidsthed tingsliggør ikke de sociale relationer, den *subjektiverer* dem. Det er en gådefuld kendsgerning, at moderne

56. Det skal dog nævnes, at Marx nævner ét - ét - eksempel på varefetichisme, idet Samuel Bailey i en iøvrigt skarpsindig kritik af ideen om en immanent værdi, altså en værdi der er apriori i forhold til bytteværdien, er kommet for skade at 'værdi er en egenkab ved tingene'; jvf. K.L., pp.97f/185 og Theorien, 26.3, pp.126f og 145.

marxistiske teori, ofte i samme sætning, kritiserer moderne borgerlig økonomi for subjektivisme og tingsliggørelse; det første kritikpunkt er det virkelige, det andet blot 'tip-service' til Marx's teori.

Situationen er meget mærkelig. Arbejdsværdilærens traditionelle og 'naturlige' modpol er den subjektive behovsteori; hvis arbejdsværdilæren er rigtig, er den subjektivistiske teori og de reale forhold, som den støtter sig til, ren overflade, der fordrejer - eller i hvert fald tilslører - de virkelige sammenhænge. At vise dette må være opgaven for arbejdsværdilærens fordrøjningsteori. Men Marx opstiller en indviklet teori, der med jernhård logik skal vise, hvorfor den borgerlige bevidsthed nødvendigvis begriber de sociale relationer (værdien) tingsligt. Borgerlige økonomer allierer sig måske med psykologer for at bestemme folks præferencekurver, men de kunne ikke drømme om - som Marx antyder⁵⁷ - at engagere en kemiker til at finde en værdi eller bytteværdi, der skulle være indeholdt i en 'perle eller diamant'; da borgerlig teori således med sindsro kan melde hus forbi, er det forståeligt at den aldrig har set fetischismeteorien som en udfordring.

Tingsliggørelsesteorien er mystisk; ligeså mystisk som hvis en astronom udformede en kompliceret teori, der tog sigte på at forklare, hvorfor menneskene nødvendigvis umiddelbart tror at solen drejer rundt om Mars.

Nu kan man naturligvis tage et ekstra skridt ud i tågen ved at hævde at de borgerlige økonomers manglende fetischisme beror på at de har mystificeret den virkelige mysticisme: Måske tog Marx blot fejl mht. den *teoretiske* borgerlige bevidsthed, mens de byttende selv, altså den umiddelbare *praktiske* bevidsthed, begriber varen tingsligt?

Imidlertid er det vanskeligt at se, hvad der skulle få de byttende til at begribe deres sociale relationer som udsprunget af de ting, de bytter. Marx understreger andetsteds (end i fetischismediskussionen), at mens kapitalens telos er penge (evt. værdi, merværdi), er telos i det simple bytte og den enkle cirkulation *brugsværdi*. Skomageren bytter med skrædderen *for at* tilfredsstille sit *behov for frakker*, og hans klare interesse er at få flest mulige frakker for en given mængde sko; da skrædderen har den modsatte interesse, bestemmes bytteforholdet af styrkeforholdet mellem de to interesser, - et styrkeforhold, der især afhænger af intensiteten af behovene.⁵⁸ Hvad enten bytteforholdet er fjernstyret af en skjult værdi eller ej, så er det *umiddelbart* bestemt af

57. K.L., p.98/185.

58. Jvf. kap. 5 om varen og konkurrencen.

forholdet mellem frakkerens brugsværdi for skomageren og skoens brugsværdi for skrædderen.

De nyttende er praktiske folk, de interesserer sig ikke for tingene af hensyn til tingene, men af hensyn til dem selv, dvs. de interesserer sig for deres nytte. Den umiddelbare bevidsthed er et redskab for den umiddelbare interesse; derfor er skomageren nødt til at fokusere sine tanker på frakkens betydning for ham, tingen for ham, og det forekommer ikke sandsynligt at han får tid til at henfalde til en kantiansk grublen over tingen 'i sig selv'. Og selv hvis et filosofisk gemyt skulle have fået den tanke, at bytteforholdet netop er ét par sko for én frakke *p.gr.a.* visse tingslige egenskaber ved sko og frakker, falsificeres denne tese ugen efter, hvor bytteforholdet måske er skiftet til ét par sko for 2 frakker. Som Marx skriver:

»Bytteværdien fremtræder i første omgang som det kvantitative forhold eller som den proportion, i hvilken brugsværdier af én slags udveksles sig med brugsværdier af en anden slags, - et forhold, der bestandig skifter med tid og sted. Bytteværdien synes derfor at være noget tilfældigt og helt relativt, ...« (K.I., p.50/129)

Hvis de nyttende oplever bytteforholdet som bestemt af de tingslige egenskaber ved varerne, må de altså for det første være filosoffer, og for det andet dårlige filosoffer, thi det forhold at de samme ting byttes i forskellige proportioner, alt efter tid og sted, må vel betyde at bytteforholdet *ikke* er bestemt af tingene som sådan.

Hvordan kan Marx da komme frem til at værdien fremtræder tingsligt, at byttet lader de sociale relationer fremstå som var de udsprunget af varekroppens tingslige egenskaber? Svaret giver næsten sig selv: Marx forvandler *selv* brugsværdien til en ting, ved at skære brugsværdiens behovsside bort.

Dette kommer allerede til udtryk i den abstrakte bestemmelse af brugsværdien, som Marx giver ved begyndelsen af fremstillingen, tydeligst formuleret i Til Kritikken:

»Varen er i første omgang, i de engelske økonomers formulering, en eller anden ting, nødvendig, nyttig eller behagelig for livet, genstand for menneskelige behov, livsmiddel /Lebensmittel/ i ordets videste betydning.« (Til Kritikken, p.15/19)

Derfor er brugsværdien en relation mellem ting og behov, betinget og bestemt af begge faktorer; dette dementeres imidlertid straks i næste sætning:

»Den vares existens /Dasein/ som brugsværdi og dens naturlige håndgribelige existens /Existenz/ falder sammen. ... *Den sam-*

me brugsværdi kan benyttes *forskelligt*. Summen af dens mulige nytteanvendelser er imidlertid sammenfattet i dens existens /Dasein/ som ting med bestemte egenskaber.« (ibid; mine fremhævelser)

Dette kan ikke være rigtigt. Eftersom den *samme* ting kan benyttes *forskelligt*, altså kan tilfredsstillende behov, har den *forskellige brugsværdier*; f.eks. kan en pibe bruges til at ryge på og til, af et barn, at lege med,⁵⁹ men hvordan 'gribe med hånden' om disse nytteanvendelser? Og hvorfor skulle en 'summering' af tingenes relationer til omverdenen (de forskellige behov) resultere i den relationsløse 'ting med bestemte egenskaber'?

I Kapitalen hedder det:

»En tings nytte gør den til brugsværdi. Men denne nytte svæver ikke i luften. Den er betinget af varekroppens egenskaber og eksisterer derfor ikke uafhængigt af denne. *Varekroppen selv*, f.eks. jern, hvede, diamanter etc., *er derfor en brugsværdi*.« (K.I., p.50/129; mine fremhævelser)

Den første sætning definerer brugsværdien klart: den er ikke en ting, men en ting, der har nytte; dernæst slutter Marx fra det forhold, at tingenes brugsværdi *forudsætter* tingene, til påstanden om at brugsværdien *er* tingen.⁶⁰ Man kunne lige så godt - eller rettere: dårligt - sige at fordi brugsværdien *forudsætter* behov, *er* brugsværdien behov.

Brugsværdien er ikke ting og den er ikke behov: Den er den umiddelbare praktiske relation mellem ting og behov, og derfor betinget og bestemt af begge faktorer. Det indebærer bl.a. at jo større behovet er, jo større er brugsværdien; hvis man som Marx lader brugsværdien være sammenfaldende med 'varekroppen', må man hævde at ét kg. hvede til alle tider og for alle mennesker har (er) den samme brugsværdi, thi varekroppen fortæller ikke noget om, hvorvidt folk er mættede eller ved at dø af sult.

I Marx's hænder skrumpet brugsværdien altså ind til en ting, ved at

59. Eksemplet er relevant, eftersom det her drejer sig om brugsværdiens mest almene eller abstrakte egenskaber, hvori bl.a. det blot 'behagelige' er indbegrebet.

60. Jvf. også at det lidt senere hedder: »Brugsværdier danner rigdommens *stofflige indhold*, ...« (K.I., p.50/129; min fremhævelse). - Hvor Marx i 2. udgaven af Kapitalen søger at give en realbegrundelse for sin tingsliggørelse af brugsværdien ('nyten svæver ikke i luften etc.?), hedder det i 1. udgaven: »En tings nytte for den menneskelige existens gør den til *brugsværdi*. For kortheds skyld /abkürzend/ kalder vi selve denne ting eller *varekroppen*, f.eks. jern, hvede, diamanter etc., for *brugsværdi*, gode, artikel.« (1. udg., p.216/31; Marx's fremhævelser); her fremstår tingsliggørelsen altså som en rent sproglig forenkling.

skære relationen til behovene bort tingsligger han brugsværdien. Dette er ikke en tilfældig analysefejl, men den nødvendige teoretiske forbedelse for at kunne fremstille vareformen som tingslig værdiform. »Bytleværdien fremtræder i første omgang som det kvantitative forhold, hvori brugsværdier udveksles«, skriver Marx, jvf. p.214; det er denne umiddelbare fremtrædelsesform, som værdiformanalysen skal forklare, - og som den skal udlægge som tingslig; det er klart at den første forudsætning herfor er, at forholdet mellem brugsværdierne forvandles til et forhold mellem ting.⁶¹

I hele 1.kapitel af Kapitalen betyder brugsværdien 'ting'⁶² eller naturalform; først i 2. kapitel (om udvekslingsprocessen) genvinder begrebet den betydning, som det oprindelig har (som vi har set: også hos Marx) ved at behovene igen kobles til tingen.

På denne baggrund er det ikke svært at bevise tingsliggerelser eller fetichismeteorien:

»Brugsværdi bliver til fremtrædelsesform for sin modsætning, værdien. Varens *naturalform* bliver til værdiform.« (K.I., pp. 70f/153; mine fremhævelser)

Denne identificering af brugsværdi og naturalform (ting) er grunden til, at det for Marx fremtræder som om

»frakken har sin ækvivalentform, dvs. sin egenskab af at være umiddelbart udvekselig, fra naturen, - i lige så høj grad som sin egenskab at være tung eller varm.« (K.I., p.72/155; ækvivalentformen er en værdiform)

Dette kan kun hævdes, fordi brugsværdiens behovsside er elimineret.⁶³

61. Dette sker allerede i en note til det netop angivne citat, hvor Marx citerer Le Trotsne: »Værdien består i det bytforhold, som findes mellem én ting og en anden ...« (K.I., p.50/129)
62. Jvf. f.eks.: »Brugsværdierne frakke, lærted osv. - kort: varekrøppene - er forbindelsen af 2 elementer, naturstof og arbejde.« (K.I., p.57/137); det tredje element, behovene, under den subjektive, er overstået før det er begyndt, thi når Marx i forvejen har abstraheret fra behovene, bliver kommunitarilitetsargumentets abstraktion fra brugsværdierne blot en abstraktion fra tingene, dvs. et slag i luften, set fra behovsteoriens synsvinkel.
63. I T'II rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status' kritiserer Schanz forsigtigt Marx's begrebsbestemmelse. Efter at have citeret Marx: »Brugsværdi bliver til fremtrædelsesform for sin modsætning, værdi«, skriver han: »Egenskab til at have hedd, at materialiseringsformen bliver til Erscheinungsform for sin modsætning, værdien, fordi brugsværdien ... ikke er nogen form, men en egenskab ved en materialiseringsform i relation til et menneskeligt behov.« (p.103). Schanz insisterer altså på at eftersom brugsværdien indbegriber behov har den ikke noget at gøre i

9.5.4. Den indirekte socialisering

Ifg. den marxiske fremstilling skulle den tvingende udlædning af den tingslige vareform findes i værdiformanalysen, dvs. i kap. 1, afsnit 3; det berømte afsnit 4 om 'Varens fetichkarakter og dens hemmelighed' må derfor betragtes som en beskrivelse og uddybning af det allerede beviste.

Den passage, der oftest refereres til i diskussionen om fetichismen, findes imidlertid i dette afsnit:

»Vareverdenens fetichkarakter udspringer, som den foregående analyse allerede har vist, af det vareproducerende arbejdes ejendommelige sociale karakter. Brugsstanden bliver overhovedet kun varer, fordi de er produkter af privatarbejder, der udføres i gensidig uafhængighed. Komplekset af disse privatarbejder danner det sociale totalarbejde. Da producenterne først træder i social kontakt gennem udvekslingen af deres arbejdsprodukter, fremtræder den specifikt sociale karakter af deres privatarbejder også først i denne udveksling. Eller privatarbejderne bekræfter sig faktisk først som led i det sociale totalarbejde i kraft af de relationer, som udvekslingen placerer arbejdsprodukterne og derigennem producenterne i. For disse fremtræder de sociale relationer mellem deres privatarbejder derfor som det, de er, dvs. ikke som personernes umiddelbare sociale forhold i selve deres arbejde, men langt snarere som tingslige /sachliche/ forhold mellem personer og sociale forhold mellem ting/Sachen.« (K.I., p.87/172)

Som nævnt i afsnit 9.4. finder jeg ikke, at der i Marx's fremstilling er dækning for denne påstand om at fetichismen (værdiformen, varen) er udledt af privatarbejdet. Imidlertid er der næppe tvivl om, at det er den her antydede sammenhæng, og ikke den vanskeligt gennemskuelige værdiformanalyse, der er den egentlige årsag til at fetichismeteorien

værdiformanalysen, for så vidt er han mere konsekvent end Marx. Specielt pointerer Schanz at den marxiske pengeform - penge som ting - forudsætter at der er tale om naturalformen eller materialiseringsformen, og ikke om guld som brugsværdi: »Idet pengeformmen er værdiformens hypostase, og værdiformen altid qua værdiform må være usurpatation af en materialiseringsform, kan vi nu se nødvendigheden af distinktionen mellem materialiseringsform og brugsværdi. Hvis materialiseringsformen ikke havde en irreduktibel status overfor det menneskelige behovs gørene materialiseringsform til bærer af en bestemt (og ikke hypostaserbar) brugsværdiegenskab, så ville værdiformens hypostase-ring være en umulighed. Pengeformen derfor også.« (p.115); sammenlign p.120: »Det er kun som *ogst* naturstof, at guld kan blive penge, ...« Det er her klart at det er forestillingen om de tingslige penge, der strukturerer de mere abstrakte begrebsbestemmelser, jvf. afsnit 9.5.1.

rien har vundet tiltro. Men det beror på en fejltagning slutning.

Forskellen mellem kommunisme og vareproduktion - og dermed det fordrejede ved varen - ligger i, at mens kommunismen indebærer en umiddelbar socialisering af arbejdet (planlægning), socialiseres privatarbejdet indirekte og efterfølgende, nemlig via fordelingen af arbejdsprodukterne; under kommunisme er relationen mellem arbejder, under vareproduktion relationen mellem arbejdsprodukter den umiddelbare sociale relation.⁶⁴

Det er nu fristende at slutte, at det fordrejede ved vareformen ligger i at den indebærer et *socialt forhold mellem ting* (arbejdsprodukter). Men slutningen er forkert, thi enhver distribution af arbejdsprodukter er et socialt forhold mellem ting;⁶⁵ dette er tilfældet hvad enten det drejer sig om røveri eller den feudale bondes afgift til godssejeren, om kommunismens planlagte distribution eller vareudvekslingens uplanlagte. Det fordrejede ved vareproduktion, det der adskiller den fra kommunisme, består ikke i det, udvekslingen er, nemlig et socialt forhold mellem ting, men i det produktionsforholdet, nemlig et socialt forhold mellem arbejder.

- Men hvad er det egentlig for en indsigt, Marx har, og som fetischistene (de udvekslende selv og de borgerlige økonomer) ikke har? Det er indeholdt i Marx's teori, at en sociale relation mellem arbejderne hverken reelt eller for bevidstheden fremtræder som sådan, - i stedet fremtræder den som sociale relationer mellem arbejdsprodukterne; og dette 'mystiske tågeslør' afkastes først med vareproduktionens ophævelse og kommunismens indførelse.⁶⁶ Dette må indebære at de tingslige udvekslingsforhold danner et slør, der forhindrer bevidstheden i at trænge frem til de sociale arbejdsrelationer, der ligger bag de sociale tingsrelationer; vareformen er 'reale Schein', som det hedder på tysk, og derfor er skomager og skrædder udelukket fra at erkende at en udveksling mellem dem indebærer en relation mellem skomagerarbejdet og skrædderarbejdet.

Denne konsekvens af fetischismeteorien er imidlertid urimelig. Det er muligt at skomager og skrædder ikke tænker på den sociale relation mellem deres arbejder, men hvorfor de skulle være principielt afskåret fra det er svært at se. Væsentligere er det imidlertid at hele den borgerlige økonomiske teori ud fra denne betragtning er klart ufetichiseret.

64. Nærmere herom i kap. 5.

65. Jeg ser her bort fra det tidligere anførte kritikpunkt, nemlig at der ikke er tale om forhold mellem ting, men mellem brugsværdier.

66. K.I., p.94/180.

cheret. Merkantilisterne kan siges at være feticherede, eftersom de bliver hængende ved udvekslingsrelationerne, men hele pointen i Adams Smiths teori er en kritik heraf; som bekendt lægger han afgørende vægt på arbejdsdelingen, hvilket netop er den sociale relation mellem arbejderne. Marx fremhæver da også selv at det store teoretiske fremskridt, der indtræffer med Smith og Ricardo (og fysikraterne), er denne vægtforskydning fra udveksling til produktion.

Overhovedet måtte vareformens tågeslør udelukke klassikerne fra at skue værdien, dvs. fra at formulere den arbejdsværdilære, som de faktisk formulerer; fetischismeteorien er uforenelig med den kendsgerning at Ricardo betragter distributionsforholdene som bestemt af produktionsforholdene, bytteforholdene og priserne som bestemt af arbejdet og værdien (og hans skarpe sondring mellem værdi og rigdom indebærer at hans værdibegreb er i det mindste lige så 'rent socialt' som Marx's).

Marx opfatter naturligvis sagen på en anden måde: Klassikerne kan godt støde frem til værdien, men de kan ikke dechiffrere værdiformerne (vare og penge) som *specifikke* sociale relationer, eftersom erkendelse heraf ville demtere disse former som distributionsformerne, altså som de eneste mulige; den borgerlige bevidsthed kan ikke sætte spørgsmålstegn ved varen uden at sætte spørgsmålstegn ved den kapitalistiske produktionsmåde, og derved ville den jo ophæve sig selv som borgerlig. Marx har givetvis ret i at Smith og Ricardo begriber vare og penge som universalhistoriske kategorier, thi som vi har set udspringer byttet iflg. Smith af menneskenaturen; for så vidt betragter de varer som 'den sociale produktions evige naturform'.⁶⁷

Men der er en modsætning mellem det, fetischismeteorien faktisk implicerer, og Marx's *mening* med den: Teorien indebærer at vareformen er reelt mystisk, hvorfor bevidstheden i almindelighed og den teoretiske borgerlige bevidsthed i særdeleshed ikke kan gennemskue den, og dette tolker Marx på den måde at klassikerne ikke ud fra værdien kan fremstille og dermed dechiffrere værdiformerne.⁶⁸ Men Marx's teori beviser langt mere end dette, thi værdiformens uigenkendelighed betyder allertørst at *værdien* ikke kan ses; da værdien (det sociale arbejde) kun fremtræder i sin modsætning, det tingslige, må den være principielt uerkendelig.

67. K.I., p.95/182, note 32. - Men varen er altså iflg. Smith ikke 'naturform', fordi den udspringer af tingene.

68. K.I., p.95/182, note 32.

-Ikke blot Smith og Ricardo, men også deres 'vulgærøkonomiske' efterfølgere fokuserede på 'real analysis', dvs. de betragtede pengene som et 'slør', som det gjaldt om at abstrahere fra; i Marx's terminologi må de derfor karakteriseres som overbevisne anti-fetichister. Derimod er moderne borgerlig økonomi i en vis forstand vendt tilbage til den merkantilistiske synsmåde ved at lægge vægt på monetary analysis; alligevel kan man i enhver lærebog i borgerlig økonomi læse, at prissystemets (og dermed udvekslingens) hovedfunktion er at *fordæle arbejdet* 'rigtigt' (hvad der så end menes hermed).⁶⁹ Igen vil man måske indvende at Marx ikke *mente* sin teori på denne måde; og det er rigtigt, men han *siger* at »den sociale karakter af menneskenes arbejdede tilbagespejles som genstandsagtige /gegenständliche/ egenskaber ved selve arbejdsprodukterne« og at pengeformen »i stedet for at åbnebare de sociale forhold mellem privatarbejderne, indebærer en tingslig /sachlich/ tilsløring af disse.«⁷⁰ Hvis dette er rigtigt, er 'vulgærøkonomerne' afskåret fra at erkende *den* sociale relation mellem arbejderne, som de faktisk erkender.

-Jeg tror at baggrunden for disse vanskeligheder ligger i at Marx's værdi er legemliggørelsen af - positivt - socialt arbejde; derfor er det uskelneligt fra kommunistisk arbejde, og derfor kan varen ikke uledes heraf. Hævder man som Marx alligevel at have bevist »at værdiformen udspringer af værdibegrebet«⁷¹, at varen er den fordejlige fremtrædelsesform for værdien, bliver konsekvensen den urimelige at folk, herunder økonomerne, ikke kan erkende det vareproducerende arbejdes sociale egenskaber.

Vareformen udspringer ikke af det *socialt* arbejde, det være sig abstrakt eller konkret; den udspringer af modsætningen mellem socialt og associalt arbejde, dvs. af privatarbejdet. Varen og byttet indbegriber socialisering af arbejdet og det indser alle, dvs. alle kan se det sociale aspekt af det vareproducerende arbejde, hvad enten dette kaldes værdi eller arbejdsdeling. Derimod kan man iflg. sagens natur ikke slutte fra arbejdsprodukternes socialisering til det vareproducerende arbejdes *associale* aspekt, og for så vidt tilslører udvekslingen privatarbejdet; kamelen er af gode grunde ukendelig efter at have presset sig igennem nåleøjet.

69. Jvf. f.ek. Dorfman: *The Price System*, pp.4ff; og Samuelson: *Economics*, p.39.

70. K.I., hhv. p.86/171 og p.90/176.

71. Iudg., p.240/62.

9.6. Socialt nødvendigt arbejde

Som antydnet i slutningen af forrige afsnit indeholder det marxiske værdibegreb endnu en tveetydighed, thi det er dels specifikt for vareproduktion, dels en universalthistorisk bestemmelse; denne tveetydighed hænger sammen med at det arbejde, der bestemmer værdien, altså det socialt nødvendige arbejde, dels begribes som gennemsnitlig produktivitet, dvs. som en ren produktionsbestemmelse, dels som proportional produktion, dvs. som den nødvendige enhed af produktion og behov. I dette afsnit skal vi nærmere betragte de problemer, der udspringer heraf.

Efter i kommunsurabilitetsargumentet at have udledt det abstrakte værdiskabende arbejde pointerer Marx at det arbejde, der her er tale om, ikke er det *faktiske* arbejde, som den enkelte har brugt til at fremstille sin vare; dette ville have den absurde konsekvens at dovenskab og lav produktivitet, der forøger arbejdsindsatsen pr. vare, lige frem belønnes. Der er i stedet tale om den *socialt nødvendige arbejdsindsats*, hvorved forstås:

»det arbejde, der kræves for at fremstille en brugsværdi under de foreliggende normale samfundsmæssige produktionsbetingelser og med samfundets gennemsnitsgrad af dygtighed og intensitet i arbejdet« (K.I., p.53/133)

Socialt nødvendigt arbejde er altså bestemt som *gennemsnitlig produktivitet*.

Denne begrebsbestemmelse harmonerer med kommunsurabilitetsargumentet: For det første er det abstrakte arbejde her udledt gennem abstraktionen fra ethvert faktisk arbejde, thi dette er altid et konkret arbejde,⁷² og for det andet er det abstrakt arbejde en ren produktionsbestemmelse i kraft af den explicitte abstraktion fra brugsværdien og dermed behovene. Disse bestemmelser af det abstrakte arbejde og dermed værdien er specifikke for vareproduktion, thi iflg. Marx er det den ligesættelse, der er indegrebet i vareformen, der gør abstraktionen fra brugsværdien, fra alt det forskellige, til en realabstraktion. Ud fra denne betragtning er det altså i kraft af vareformen, at den gennemsnitlige arbejdsindsats har kraft til at bestemme værdien og dermed bytteforholdene, - altså er mere end en blot passiv, analytisk fællesnævner (en 'formalabstraktion'); denne tankegang kan kritiseres, men det er gennem den, Marx begrundet abstrakt arbejde og værdi som specifik-

72. Bemærk at Marx kun kan tale om 'sociale gennemsnit', fordi værdien udledes af den udførlige værdiform, jvf. afsnit 9.3.

ke for vareproduktion.

For så vidt er alt klart her.

Socialt nødvendigt arbejde, og dermed værdi, har imidlertid også ganske anden betydning hos Marx, nemlig *proportional produktivitet*, dvs. nødvendigheden af at arbejdet fordeles på de forskellige arbejdsarter på en sådan måde, at de forskellige behov tilfredsstilles. Dette værdibegreb formuleres klarest i et berømt brev til Kugelmann fra 1868:

»Den ulykkelige/en kritiker af Kapitalen/ ser ikke, at mens der i min bog overhovedet ikke findes et kapitel om 'værdien' så indholder den analyse af de reale forhold, som jeg giver, beviset på og påvisningen af de virkelige værdiforhold. Vrøvel om nødvendigheden af at bevise værdibegrebet beror alene på den mest fuldstændige uvidenhed om såvel den sag, det drejer sig om, som om videnskabens metode. Ethvert barn ved at en hvilken som helst nation ville gå til grunde, hvis den indstillede arbejdet, - jeg vil ikke sige i et år, men i et par uger. Og ligesåvel ved det at de produktmængder, der svarer til de forskellige behovsmasser, kræver forskellige og kvantitativt bestemte mængder af det sociale totalarbejde. Det er indlysende at denne *nødvendighed* af en *fordeling* af det sociale arbejde i bestemte proportioner på ingen måde kan *ophæves* - men kun ændre sin *fremtrædelsesmåde* - af den sociale produktions *bestemte form*. Naturlove kan overhovedet ikke ophæves. Hvad der under forskellige historiske omstændigheder kan ændre sig, er alene den *form*, hvori disse love sætter sig igennem. Og den form, i hvilken denne proportionale fordeling af arbejdet sætter sig igennem under samfundsforhold, hvor sammenhængen i det sociale arbejde gør sig gældende som *privatudveksling* af individuelle arbejdsprodukter, er netop disse produkters *bytteværdi*. Videnskaben består netop i at udvikle, *hvordan* værdiloven sætter sig igennem.« (Briefe, pp.184f; Marx's fremhævelser)

Værdien er nu ikke specifik for vareproduktion, men af *evig gyldighed*, og socialt nødvendigt arbejde er ikke længere en gennemsnitlig produktivitet, der explicit er defineret gennem *abstraktionen* fra brugsværdi og behov, men det modsatte, nemlig den *nødvendige erthed af produktion og behov*. De nye begreber udtrykker, som Marx siger, selvindlysende sandheder, hvorfor det er 'vrøvl' at ville forsøge at give et egentligt bevis for dem, - omend man dårligt kan behjælpes den pågældende kritiker at han har læst kommunsurabilitetsargumentet som et forsøg på en udledning af eller bevis på værdien, thi det er

det; nødvendigheden af proportional produktion giver sig selv, men den værdi, der udgør det borgerlige samfunds abstrakte styringsprincip (og bl.a. styrer bytteforhold og priser), dvs. den værdi, der er specifik for vareproduktion og kapitalisme, kræver en begrundelse og udledning.

Dette værdibegreb findes også i Kapitalen. Marx forklarer hvordan Robinson Crusoe må fordele sit arbejde i overensstemmelse med sine behov, og han konkluderer at 'alle værdiens væsentlige bestemmelser er indeholdt heri'.⁷³ Her i feichismefasnet har Marx brug for en ufordrejet og uproblematisk værdi - gyldig for stenalder og vareproduktion, kapitalisme og kommunisme - som modstykke til *værdiformens* mysterier. 'Værdibestemmelsens indhold' er (kvalitativt) det fysiologiske arbejde og (kvantitativt) det forhold at den arbejdstid, som produktionen af livsmidler koster, 'under alle samfundsforhold' /allen Zustände/ må interessere menneskene;⁷⁴ (af sammenhængen, nemlig kontrasten til værdi*formen*, er det oplagt at Marx med 'værdibestemmelsens indhold' mener *værdien*, slet og ret, - og altså ikke en universalthistorisk kerne i en værdi, der iøvrigt er specifik for vareproduktion.)

I Kapitalens 3. Bind hedder det tilsvarende et sted om kommunismen:

»For det andet forbliver - efter ophævelsen af den kapitalistiske produktionsmåde men med bibeholdelse af social produktion - værdibestemmelsen den fremherskende i den betydning, at reguleringen at arbejdstiden og fordelingen af det sociale arbejde imellem de forskellige produktionsgrupper og endelig bogføringen herover, vil blive væsentligere end nogensinde.« (K.III., p. 859/1095)

- Der foreligger således en grundlæggende modstrid i Marx's teori mellem en værdi, der er specifik for vareproduktion, og en universalhistorisk værdi; mellem den rene arbejdsværdilære, hvor værdi og bytteforhold alene er bestemt fra produktions- eller omkostningssiden, og en teori, hvor behovene er medbestemmende; eller - med en tredje formulering - det socialt nødvendige arbejde er dels en finbestemmelse af det abstrakte arbejde, dels konkret, behovstilsfredsstilende arbejde.

73. K.I., p.91/177.

74. K.I., pp.85f/170f. - I 1. udgaven følger Robinsonaden umiddelbart efter, tydeligt ment som en illustration af denne universalthistoriske værdi. (1. udg., p.241/63)

På samme måde som den kvalitative modstrid mellem abstrakt arbejde som tid og som fysiologisk arbejde først kom kvantitativt til udtryk, da intensitetsforskelle blev inddraget i teorien, således fremtræder ovennævnte modstrid først kvantitativt, når der tages højde for den uproportionale produktion. Marx *forudsætter* at der produceres i overensstemmelse med behovene, og denne forudsætning kritiseres i det næste afsnit, men det er klart at sålænge han gør det, dvs. sålænge han nulstiller behovssidens indflydelse på værdien, bliver der ingen kvantitativ uoverensstemmelse mellem de to begrebsapparater. Først når overproduktion og underproduktion inddrages i teorien, bryder modstriden frem i umiddelbare kvantitative selvmodsigelser.

Det fremherskende synspunkt i de 3 Kapitalbind er at en vares værdi alene er bestemt af den gennemsnitlige produktivitet, altså uafhængigt af behovene; derfor lader en overproduktion *værdien* uforandret, mens (markeds)prisen falder under værdien.⁷⁵

Men i Theorien über den Mehrwert hedder det et sted:

»Hvis der er anvendt for stor mængde social arbejdstid i en branche, kan ækvivalentet udbetales som om den passende mængde var anvendt. Totalproduktet - dvs. værdien af totalproduktet - er altså så ikke lig med den arbejdstid, der er indeholdt i det, men = den arbejdstid, som skulle have været anvendt proportionalt, hvis totalproduktet havde stået i et rigtigt forhold /proportionert/ til produktionen i de andre sfærer. Men lige så meget som totalproduktets pris falder under dets værdi, falder prisen på enhver alikvot del af det. Hvis der er produceret 6.000 alen lærred i stedet for 4.000 /det proportionale eller 'rigtige' antal/, og hvis værdien af 6.000 alen er 12.000 sh., så bliver de solgt til 8.000 /12.000 divideret med 6.000 multipliceret med 4.000/. Prisen for hver alen er 1 1/3 sh. i stedet for 2, - 1/3 under sin værdi. Det er altså *det samme*, som hvis der var blevet brugt 1/3 for megen arbejdstid på en alen.« (Theorien, 26.1., pp. 203f; mine fremhævelser. Dette citat kaldes i det flg. 'citāt A')⁷⁶

Marx definerer her først værdi som proportional produktion og giver dernæst et taleeksempel, der illustrerer værdi som gennemsnitlig produktivitet. Lad os undersøge, hvad der følger af de to værdibegreber:

a) Værdi som proportional produktion. Dette indebærer at når der er behov for 4.000 alen lærred, er lærredets værdi lig med den gen-

nemsnitlige produktivitet pr. alen (f. ex. 1/5 time, hos Marx svarende til 2 sh.) gange med 4.000, hvilket giver 8.000 sh., svarende til 800 timer. Disse størrelser er *konstanter*, når behov og produktivitet er givet, dvs. de er uafhængige af den faktisk producerede mængde; hvis der i stedet for det 'rigtige' antal, nemlig 4.000 alen, produceres 6.000 alen har dette *ingen indflydelse* på den samlede lærredmasses værdi, thi den er uforandret 8.000 sh., - det betyder 'blot' at de 8.000 sh. (800 socialt nødvendige timer) fordeles på flere varer, således at hver vares værdi falder, her fra 2 sh. til 1 1/3 sh. Varen sælges således med begrebslogisk nødvendighed til sin værdi, dvs. værdi og (markeds)pris falder altid sammen. Da Marx bestemmer værdien som proportional produktion, er det derfor forkert når han skriver at prisen er faldet under værdien, - det er i stedet vareværdien, der er faldet; derimod er lærredmassens samlede værdi som sagt uforandret, hvorfor det er forkert når Marx hæver denne fra de oprindelige 8.000 sh. til 12.000 sh.

b) Den anden mulighed er at værdien udelukkende er bestemt ud fra produktiviteten (men dette benægtes altså i citatets første sætninger). I dette tilfælde er den enkelte vares værdi uafhængig af, hvor meget der produceres. Da denne vareværdi i Marx's eksempel er 2 sh., har de faktisk producerede 6.000 alen en samlet værdi på 12.000 sh.; overproduktionen på de 2.000 alen presser imidlertid den enkelte vares pris ned under værdien.⁷⁶

- Også et sted i 3. Bind af Kapitalen begrebsstemmes socialt nødvendigt arbejde som proportional produktion:

»Det sociale behov, dvs. brugsværdien i samfundsmæssig potens, fremtræder her bestemmende for den andel af den sociale totalarbejdstid, der tilfalder de forskellige særlige produktionsfæret. .... F. ex. kan der forholds-mæssigt /proportionell/ være produceret

76. Marx antager at markedsprisen netop falder så meget under værdien (normalprisen), at *prismassen* stede er konstant: Når der som i eksemplet produceres 1/3 for meget (6.000 alen i stedet for 4.000), mener han at markedsprisen må falde med 1/3, nemlig fra 2 sh. til 1 1/3 sh.; lærredet vil derfor *altid* blive solgt til ialt 8.000 sh. (4.000 x 2 eller 6.000 x 1 1/3). Apriori er der imidlertid ingen grund til at antage, at forbrugerne altid vil betale ialt netop 8.000 sh., uanset udbudt mængde og dermed markedspris; udtrykt i moderne terminologi forudsætter Marx en priselasticitet på én, (jvf. iøvrigt kap. 8, note 65, hvor det nævnes at Smith gør den samme fejl). Marx's antagelse indebærer imidlertid at tankgangen bliver et rent 'negativ' af pkt.a): Der var totalværdien konstant, mens vareværdien fluktuerede omvendt proportionalt med den producerede mængde; her i pkt. b) er totalprisen konstant, mens vareprisen (markedsprisen) fluktuerer omvendt proportionalt med den producerede mængde.

75. Jvf. K.I., p.117/206. - Marx's forudsætning om proportional produktion svarer derfor til en forudsætning om at pris er lig med værdi.

for meget bomuld, selv om der i dette samlede bomuldsprodukt kun er realiseret den arbejdstid, som under de givne betingelser er nødvendig hertil. Men overhovedet er der brugt for meget socialt arbejde indenfor denne særlige branche, dvs. en del af produktet er nyteløst. Det hele bliver derfor solgt udelukkende som om det var produceret i det nødvendige forhold. Den kvantitative grænse for de kvoter af den sociale arbejdstid, som skal anvendes på de forskellige særlige produktionsfærer, er kun et *vider udviklet udtryk for værdiløven* overhovedet; omend den nødvendige arbejdstid har fået en anden betydning. Der er kun så og så megen arbejdstid, der er nødvendig for at tilfredsstille de sociale behov. *Grænsningen finder her sted gennem brugsværdien*. Under de givne produktionsbetingelser kan samfundet kun anvende så meget af sin totalarbejdstid på denne enkelte produkttype.« (K.III, pp. 649f/827f; mine fremhævelser. Dette citat betegnes i det flg. som *'citat B'*)

Den mest bemærkelsesværdige passage er imidlertid den flg. fra Kapitalens I. Bind; efter - i forbindelse med analysen af penge som cirkulationsmiddel - at have gjort rede for de forskellige usikkerhedsmomenter, der knytter sig til udvekslingen, skriver Marx:

»Lad os endelig forudsætte, at ethvert stykke lærred på markedet kun indeholder socialt nødvendig arbejdstid / her gnsn. produktivitet/. Alligevel kan den samlede mængde af disse stykker indeholde overflødigt forbrugt arbejdstid. Hvis markedsmaven ikke formår at fordøje den samlede mængde lærred til en normalpris af 2 sh. pr. alen, så beviser det, at en for stor del af den sociale totalarbejdstid er blevet brugt i form af lærredvæveri. Virkningen er *den samme, som hvis hver enkelt lærredvæveri havde brugt mere end den socialt nødvendige arbejdstid på sit individuelle produkt*. Her gælder det, at fanges man sammen, så hænges man sammen. Alt lærred på markedet gælder kun som én handelsartikel, hvert stykke kun som en tilsvarende andel deraf. Og faktisk er værdien af hver individuel alen jo også kun legemliggørelsen /Materiarur/ af samme socialt bestemte kvantum ensartet menneskeligt arbejde. ....

Arbejdsdelingen forvandler arbejdsproduktet til vare/arbejdsdelingen alene?/ og gør derved dets forvandling til penge nødvendig. Den /arbejdsdelingen alene?/ gør det samtidig tilfældigt om denne væsensforvandling /Transsubstantiation/ lykkes. Her skal *fænomenet imidlertid betragtes i sin renhed, dets normale forløb altså*

forudsættes. For øvrigt, når forvandlingen overhovedet finder sted, når varen altså ikke er usælgelig, finder dens formskifte bestandig sted, omend *subsians - værdistørrelse - under unormale⁷⁷ omstændigheder kan gå tabt eller hjælpes i dette formskifte*« (K.I., pp. 121f/211ff; mine fremhævelser. I det flg. kaldes dette *'citat C'*)

Marx udtaler her utvetydigt implikationerne af at bestemme værdien som proportional produktion, thi af den sidste sætning fremgår at en overproduktion *ikke* betyder at markedsprisen falder under den uforandrede værdi, men at værdien selv formindskes, hvorfor værdi og pris altid er identisk.⁷⁸

Denne ambivalens - bestemmer behovene værdien eller prisen afvigelser fra værdien? - genfindes i kap. 10 i 3. Bind af Kapitalen, hvor Marx introducerer begreberne 'individuel værdi' og 'markedsværdi'. Den individuelle værdi er den enkelte vares særlige produktionsomkostninger, mens markedsværdien »på den ene side må betragtes som gennemsnitsværdien af de varer, der er produceret i en branche, på den anden side som den individuelle værdi af de varer, der er produceret under de gennemsnitlige betingelser i branchen og som udgør den store del af produktionen.«⁷⁹ Disse begreber er sælsomme. Værdien er pr. definition et gennemsnitsbegreb, dvs. uafhængig af individuel produktivitet, hvorfor en 'individuel værdi' er selvmodsigende; af samme grund er en 'gennemsnitsværdi' lige så tautologisk som en rund cirkel,⁸⁰ og endelig kan der i Marx's system ikke være plads til en 'markedsværdi', eftersom værdiens fremtræden på markedet er *markedsprisen*. Baggrunden for den lidt overraskende dobbeltbestemmelse af markedsværdien er at denne ikke altid er lig med branchens gennemsnitsproduktivitet; Marx inddeler branchen i 3 'klasser', alt efter om produktiviteten er høj, ringe eller middel, og under særlige omstændigheder kan det forekomme at markedsværdien bestemmes af produktiviteten i en af 'yderklasserne', således at markedsværdien altså *ikke* svarer til gennemsnitsproduktiviteten.⁸¹ Heraf skulle der vel

77. Tysk: abnormal. I Rhodosoversættelsen står der fejlagtigt 'normal'.

78. De to første fremhævelser i dette citat refererer til andre aspekter af problemstillingen; den vender vi snart tilbage til.

79. K.III., pp. 187f/231.

80. Det samme er tilfældet med den 'sociale værdi', som Marx kontrasterer den individuelle værdi med (K.III., pp. 191f/235f).

81. Denne 'klassesindelelse' stammer fra Ricardos jordrente-teori, hvor sondringen mellem god og dårlig jord er central, jvf. Marx's reference til Ricardo i Theorien, 26.2., p. 201. En sådan inddeling kan være relevant, når det drejer sig om en monopol-situation, men i kap. 10 i 3. Bind forudsætter Marx fuldkommen konkurrence.

drages den slutning, at markedsværdien derfor *ikke* er værdien; det væsentlige er imidlertid at Marx nu knytter an til det problem, vi beskæftiger os med i dette afsnit, nemlig sammenhængen mellem værdi og behov, thi den særlige omstændighed, der betinger at en af 'yderklasserne' bestemmer markedsværdien er - *efterspørgslen*; dette indebærer at forholdet mellem udbud og efterspørgsel bestemmer (markedsværdien).⁸² Samtidig sonderer Marx mellem markedsværdi og markedspris, hvor markedsprisen er bestemt af udbud og efterspørgsel og derfor kan afvige fra markedsværdien. Udbud og efterspørgsel regulerer altså på den ene side markedsprisens variation omkring den uforandrede markedsværdi, på den anden side selve markedsværdien, jvf. hhv. første og andet punktum i denne passage:

Hvis den udbudte mængde er »mindre eller større end efterspørgslen efter den, kommer markedsprisen til at afvige fra markedsværdien. Og den første afvigelse er den, at når mængden er for lille, reguleres markedsværdien steds af den vare, der er produceret under de dårligste betingelser, - og når mængden er for stor steds af den vare, der er produceret under de bedste betingelser.« (K.III, p.195/240)

Begrebsforvirringen er vel oplagt her; 3. Bind's kap. 10 har decideret kladdekarakter, men disse betragtninger over individuel værdi, branschens 'klasseopdeling' osv. findes mange steder i Theorien über den Mehrwert, så der er tale om mere end en tilfældig strøtanke.

- Det fælles i de forskellige citater, anført i dette afsnit, er at værdien er medbestemt af behovene/brugsværdierne/efterspørgslen; vi har set at taget dermed falder ned over Marx's arbejdsværdilære.

Men hvordan bestemmer Marx behovene? hvad er kriteriet for at der er produceret proportionalt? Der kan være tale om naturligt bestemt behov eller behov i pengeform, dvs. betalingsdygtige behov.

De *naturlige behov* kan opdeles i to grupper. a) Livsnødvendige behov, der er fælles for alle mennesker og for så vidt objektive; det drejer sig om mad, tøj, bolig osv., hvori må inkluderes produktionsbetingelserne, især produktionsmidlerne. b) De marginale behov er de behov, der ikke er livsnødvendige; de er iflg. sagens natur individuelle og subjektive.

I Kugelman-brevet og i Robinsonaden, hvor der tales om hhv. samfundets sammenbrud og Robinsons nød, refererer proportional

82. K.III., p.188/231 (kratig efterspørgsel medfører høj markedsværdi) og K.III., p.194/239 (ringe efterspørgsel medfører lav markedsværdi).

produktion og socialt nødvendigt arbejde klart til de objektive behov, livsmidlerne. Det forhold at Marx i *citat A* angiver en bestemt mængde (4.000 alen) som den proportionale, viser at han tænker på de naturlige behov (de betalingsdygtige behov er ikke en vare mængde, men en pengesum); dette synes også at være tilfældet i *citat B*; i intet af citaterne kan vi vide om Marx inkluderer de marginale behov.

De *socialt gyldige behov* er efterspørgslen (egentlig effektive efterspørgsel). I *citat C* er det disse betalingsdygtige behov. Marx tænker på, thi kriteriet for om der forsvinder eller tilsættes værdi er hvad 'markedsmaven' kan opsluge, og på markedet har behovene steds pengeform.⁸³ Konsekvensen af denne bestemmelse af værdien er, at det ikke længere er værdien, der bestemmer udvekslingsforholdene (priserne), men den faktiske - og tilfældige - udveksling, der bestemmer værdien. Hvis 'markedsmaven' opsluger 10.000 alen lærted til en pris på 1/3 sh., har udvekslingen dermed afgjort, dels at det socialt nødvendige væverarbejde er den arbejdstid, der er nødvendig for at fremstille 10.000 alen, dels at dette arbejde skaber en værdi svarende til 3.333 sh. (10.000 x 1/3). Måske kan folk knap finde anvendelse for de 10.000 alen, hvortil vi vægrer os mod at anerkende at der er produceret i overensstemmelse med behovene; men dette kender markedet intet til: det kender kun de betalingsdygtige behov, og de har købt 10.000 alen.⁸⁴ Dette indebærer at der *allid* er produceret 'proportionalt', og at *alt* faktisk udgivet arbejde er socialt nødvendigt.

Grunden til at betragtningen således opløser sig selv er, at den som forklaringsprincip opstiller behov i pengeform, til trods for at sigtet er at forklare pengene og priserne; den værdi, der regulerer priserne, er selv reguleret af priserne, eftersom den er reguleret af de betalingsdygtige behov. En egentlig pristeori må nødvendigvis forklare priser med *andet* end priser.

Den cirkel, Marx føres ind i, er ikke en simpel analysefejl; den udtrykker en realitet, og dette er grunden til at han ikke simpelthen repeterer det tidligere udviklede om den uforandrede værdi og den fluktuierende markedspris. Denne realitet ligger i, at kun de behov, der er bakked op af penge, er socialt relevante og gyldige i det borgerlige samfund; for så vidt er de naturlige behov i sig selv ligegyldige. Fra de naturlige behov udgår der nok en 'absolut efterspørgsel', som

83. Også i citatet fra 3. Bind, kap.10 (p.195/240) er det efterspørgslen, der (med)bestemmer værdien. Dette kapitel vender jeg tilbage til i afsnit 9.8. om konkurrencen.

84. Nærmere herom i afsnit 6.2.5.

Smith siger, men den er *ineffektiv*: effektiv bliver den først som købekraft.

Udvekslingen er den *virkelige sociale sammenhæng*, og derfor er alt hvad der ligger udenfor udvekslingen - arbejdet til den ene side, behøve til den anden side - private drømmerier. Den reelle definition af det sociale nødvendige arbejde er *udvekslingens* definition: Udveksles produktet, ja, så er det socialt nødvendigt, og den købekraft, der retter sig mod produktet, dvs. den pris det kan sælges til, er det virkelige kvantitative mål for dets sociale nødvendighed; hvis forholdet mellem udbud og efterspørgsel betinger at et brød og en cigaret, som begge gennemsnitligt kan fremstilles på 2 minutter, sælges til hhv. 50 øre og 2 kr., så er cigaretarbejdet 4 gange så socialt nødvendigt som bagerarbejdet.

Hvis dette var alt, var en egentlig pristeori udelukket; thi hvis penge og priser er den første og sidste målestok, giver det ingen mening at forsøge at forklare priserne ud fra noget andet. Imidlertid udelukker det forhold, at penge og udveksling er den reelle dommer over hvad der er socialt nødvendigt arbejde og hvad der er sociale behov, ikke, at der også er en *anden* dommer, der er *lige så reel*; dette er den universalhistoriske nødvendighed af at livsmidlerne produceres.

Det drejer sig ikke om at bortforklare pengene ved at fremstille dem som blot nominelle, ved at *reducere* penge og udveksling til 'noget andet', det være sig arbejdet⁸⁵ eller de objektive behov; på den anden side udgør de naturnødvendige behov en reel modmagt til pengene,⁸⁶ hvilket *fremtræder* i den omfordeling af arbejdet, der er beskrevet

85. Det er en grundtanke hos klassikerne, at penge og priser blot er det passive udtryk for noget andet, nemlig arbejdet: Penge er det *nominelle* værdimål overfor arbejdet som det *reelle* værdimål.

86. Hvorimod de marginale behov hurtigt bukker under, enten fordi de intet er uden i pengeform, eller fordi de opløser sig i and. - Den marginalistiske teori må postulere, at det er muligt at isolere nogle *naturlige*, marginale behov, thi hvis det er umuligt at føre disse behov tilbage til den enkeltes ufordervede og oprindelige præferencer, ved at udskille den *socialte* bestemmelse (f.eks. reklamen), så bliver det umuligt at forklare prisen uden at forudsætte det, der skal bevises: eneste målestok for behovene ville da være de pengebeløb, folk gav ud på de forskellige varer, dvs. vi ville være tilbage i den ovenfor beskrevne cirkel. Jeg tror at en sådan idé om nogle præferencer, der er indskrevet på en tabulorasa, er en ren fiktion, eftersom de marginale behov netop er de socialt manipulerbare. Men var en sådan sondring mellem naturlige og sociale marginale behov ikke desto mindre mulig, er det klart at konsekvensen er den, som den borgerlige økonomi drager, nemlig en økonomisk teori (herunder pristeori) på psykologisk grundlag. Hvis Marx's 4.000 alen læred i *critik A* inkluderer de marginale behov - således at den 'rigtige' arbejdssdeling ikke er den livsnødvendige, men den *optimale* - er konsekvensen derfor enten en psykologisering af teorien eller en umiddelbar cirkel.

vet i afsnit 6.3., så derfor vil det også være urealistisk at lade de naturlige behov forsvinde i deres pengeform.

Opgaven må i stedet være at afdække grundlaget for modsætningen og konflikten mellem sociale og naturlige bestemmelser, og dernæst fremstille denne grundmodsatnings forskellige fremtrædelsesformer, herunder modsætningen mellem penge og naturlige behov. Jeg finder ikke at dette er lykkedes i den marxiske fremstilling. Marx deler ganske vist ikke klassikerens opfattelse af penge som blot nominelle; dette kommer bl.a. til udtryk i hans kritik af utopisterne, der tog klassikerne på ordet: hvis penge blot er et navn, et 'slør' - tænkte de - lad os da afskaffe dem og erstatte dem med det virkelige, og langt retfærdigere værdimål, nemlig arbejdet.⁸⁷ Alligevel fremstår de modstridende bestemmelser af, hvad der er socialt nødvendigt arbejde, som en begrebslig uklarhed hos Marx; dette skyldes at han ikke vil være ved modsætningen, men søger at bortforklare den.

- Dette spørgsmål om Marx's dobbeltbestemmelse af det sociale nødvendige arbejde er noget af en varm kartoffel i den marxistiske debat. Dette fremgår måske tydeligst af *I.I. Rubins* fremstilling. Han er selv tilhænger af det, han kalder det 'tekniske' begreb om socialt nødvendigt arbejde, dvs. bestemmelsen ud fra produktiviteten, og han kritiserer det 'økonomiske' begreb, iflg. hvilket »socialt nødvendigt arbejde ikke blot veksler i relation til forandringer i arbejdets produktivkraft, men også i relation til forandringer i balancen mellem socialt udbud og efterspørgsel«, thi det indebærer bl.a. at pris og værdi altid er identisk.⁸⁸ Han bruger 25 sider (pp. 182-206) til at mobilisere alt, hvad der kan krybe og gå af Marx-citater, men det lykkes ham at undgå *citaterne A, B og C*, hvorved det skjules at der også er tale om en kritik af Marx.

Mandel går klart ind for det 'økonomiske' begreb: Da bilen begynder at afløse hestevognen, havde bilproduktionen svært ved at følge med efterspørgslen; produktionen af biler lå *under* 'samfundets behov' (som udtrykkelig defineres som 'købekraft'), hvilket indbar at bilindustrien brugte *færre* timer, end hvad der var socialt nødvendigt.⁸⁹ Denne begrebsbestemmelse kritiseres af Denck, Hertz og

87. Heri er der den modsigelse, at man vil afskaffe penge, fordi de har en skadelig virkning, og man tror man kan afskaffe dem, fordi de blot er et 'slør'.

88. Rubin: Essays on Marx's Theory of Value, p. 183. - Rubin, der var en fremstående politisk økonomisk teoretiker i 20-erne i Sovjetunionen, forsvandt i 30-erne; hans bog er iøvrigt et skarpsindigt forsvar for den marxiske teori.

89. Mandel: Indledning till marxismens økonomiska teori, pp. 24f.

Lundval, der insisterer på at skift i efterspørgslen ikke berører værdien.⁹⁰

Ronald Meek argumenterer imod den opfattelse, at Marx skulle kunne tages til indtægt for den 'økonomiske' version.⁹¹ Han hæfter sig ved at Marx i *citat C* taler om, at virkningen af overproduktion på det socialt nødvendige arbejde »er den samme, som hvis hver enkelt lærredvæver havde brugt mere end den socialt nødvendige arbejdstid på sit individuelle produkt« (i *citaterne A og B* bruges tilsvarende udtrykkene 'som om' og 'som hvis', jvf. mine fremhævelser). Dette er iflg. Meek foreneligt med, at det socialt nødvendige arbejde alene er bestemt fra produktionssiden. Hertil er der flere ting at sige. For det første er Marx's sætning selvmodsigende, thi hvis den socialt nødvendige arbejdstid er 1/2 time pr. alen og hver eneste væver faktisk bruger 3/4 time, så er den socialt nødvendige arbejdstid, forstået som gennemsnitlig produktivitet, ikke 1/2 time, men 3/4 time; på samme måde som *alle* Danmarks indbyggere ikke kan være højere end gennemsnitshøjden i landet. Marx's mening er formodentlig, at virkningen 'er den samme, som hvis den socialt nødvendige arbejdstid, forstået som gnsn. produktivitet, formindskedes' (gennem produktivitetssøgning), således at noget af det arbejde, der tidligere var nødvendigt, nu er overflødig; dette tjener imidlertid kun til at bekræfte, at også behovene bestemmer det socialt nødvendige arbejde.⁹² For det andet: Af *citat B* fremgår utvetydigt, at brugsværdien virker ind på det socialt nødvendige arbejde og giver dette en 'anden betydning', dvs. Meeks tolkning, iflg. hvilken behovene kun påvirker priserne, ikke det socialt nødvendige arbejde og værdien, dementeres; Meek citerer fra den pågældende passage, men undgår omhyggeligt sætningen med den 'anden betydning'. Endelig dementeres Meeks tolkning af at Marx i *citat C* skriver, at der kan gå værdi tabt i udvekslingen; det kan der ikke, hvis værdien udelukkende er bestemt af produktiviteten.

Helmuth Reichelt bortforklarer ikke problemerne, men til gengæld afstår han explicit fra at løse dem. Udlædningen af værdien i Kapitel 1. kapitel har »en illustrativ karakter og en forskrende form«,

90. Denck, Hertz og Lundval: Marxismens politiska ekonomi, - en introduktion, pp.25f.

91. Ronald L.Meek: Studies in the Labour Theory of Value, pp.178f.

92. Meeks reduktionistiske tolkning, der oversætter 'som hvis' til 'ikke andet end', kan illustreres af en parallel. Tese: Højdespringerens springhøjde afhænger alene af træningen; problem: A på 2 m. springer 1,80, mens B på 1,70 kun springer 1,60, - til trods for at de har trænet lige meget; løsning: virkningen på springhøjden af A's store højde er 'den samme, som hvis' han havde trænet særlig intensivt, ergo er springhøjden alene bestemt af træningen.

men desværre vil Reichelt ikke give sig i kast med at afgøre om »indvendinger mod begyndelsens form« er berettiget.⁹³ Han kritiserer Marx for manglende formidling af de to 'aspekter' ved det socialt nødvendige arbejde, men også dette problem lader han ligge (pp.179ff/187ff). Reichelt citerer imidlertid en interessant passage fra Grundrids, hvor Marx kommer i tvivl om rigtigheden af at se bort fra behovene; efter at have omtalt bytteværdien (her lig med værdi) som bestemt af totalbehovet, skriver Marx:

»Ligeegyldigheden ved værdien som sådan overfor brugsværdien er dermed bragt i en lige så falsk position som - på den anden side - værdiens substans og mål som genstandsgjort arbejde.« (Grundrids, p. 310/292)

Her er der ikke tale om at behovene blot giver værdien en 'anden betydning'; værdien bringes i en 'falsk position', hvorfor Reichelt rejser spørgsmålet om bemærkningen skal forstås »som en indvending mod arbejdsværdilæren som sådan« (p.180/188); Marx synes her på nippet til at slutte, at fremstillingen må starte med *begge* værdibegreber, nemlig med modsætningen mellem socialt nødvendigt arbejde (som enhed af produktion og behov) og abstraktionen herfra (dvs. abstrakt socialt arbejde).

Selv bestemmer Reichelt værdien som »en slags transcendentale syntese, som et princip, der på bevidstløs måde skaber enhed på det sociale arbejdes område« (p.144/156), hvorved den bliver erstatningen for kommunismens »selvbeviste enhed« (p.174/182D). Dette værdibegreb er apriori i forhold til vareformen og kommunismen. Begge dele mentet,⁹⁴ og det forudsætter kontrasten til kommunismen. Begge dele påbeges og kritiseres af forfattergruppen bag 'Das Kapitel vom Geld'⁹⁵ der vil fastholde vareformen og den heraf udledte modsætning mellem abstrakt og konkret arbejde som udgangspunkt; denne tolkning af Kapitalen er nok den rigtigste, men som fremhævet i afsnit 9.4, nødvendiggør den marxiske fremstilling at der formuleres nogle præmisser om produktionsformen, thi med varen som præmis kan varen ikke udledes. Det er denne anden side af sagen, Reichelt knytter an til.

93. Helmuth Reichelt: Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx, p.155; da, p.166 (i teksten angivet efter skråstreg).

94. Dette fremgår også af Reichelts disposition, hvor afsnittet om værdien tjener som en slags indledning til den kategorielle fremstilling.

95. P.195.

9.7. Den forudsatte harmoni

Som sagt *forudsætter* Marx proportional produktion. Begrundelsen herfor fremgår af *citat C*: Da Marx's analyse er en *formanalyse*, er interessen kryttet til *formskiftene*; om der går værdi fra eller tilføjes værdi er uvæsentligt for en analyse af udvekslingsformen (i citatet: salget som sådan). Fænomenet skal »betragtes i sin renhed, dets normale forløb altså forudsættes«. ⁹⁶

Denne betragtning findes uddybet i 3. Bind af Kapitalen:

» Thi brugsværdien forbliver betingelse. Men når brugsværdien af den enkelte vare afhænger af, at den i og for sig tilfredsstiller et behov, så afhænger brugsværdien af den samfundsmæssige produktmængde af, at den for hver produkttype er adækvat i forhold til det kvantitativt bestemte, samfundsmæssige behov, og at arbejdet således er fordelt proportionalt i forhold til disse samfundsmæssige behov, som er omskrevet kvantitativt, indenfor de forskellige produktionsfæser. « (K.III., pp.648f/827).

Den enkelte vare, vareformen eller varen som sådan forudsætter brugsværdi som sådan; for at vareformen kan være der, skal der være behov for varen, men kvantiteten af dette behov er ligegyldigt for *vareformen*. Tilsvarende forudsætter varemassen og dermed varerne i deres kvantitative bestemtthed sociale behov i en bestemt kvantitet. Denne disposition følger med nødvendigheden af det formanalytiske udgangspunkt.

Vareformen forudsætter brugsværdi som sådan, og derfor forudsætter *Marx* brugsværdi som sådan. Dette er logisk, men det indebærer at den *kvalitative modsigelse*, der nødvendiggør vareformen, nemlig dette at arbejdet og arbejdsproduktet dels er bestemt for andre (derfor social brugsværdi), dels *ikke* er bestemt for andre (derfor social brugsværdi), - at denne modsigelse på forhånd er forudsat som ikke-existerende. *Marx* forudsætter at varen er der, men problemet er om den er der. Når han forudsætter at varen har social brugsværdi, forudsætter han at arbejdet er socialt, dvs. han ser bort fra det vareproducerende samfunds sociale karakter. Dette indebærer en *kvalitativ harmonisering af det borgerlige samfund*, en bortabstraktion af dette samfunds vaklen mellem varen og ikke-varen.

96. Jvf. også: » Ved analysen af penge blev det antaget at varerne blev solgt til deres værdi, eftersom der overhovedet ikke forelå nogen grund til at betragte priser, der afveg fra værdien: det drejede sig alene om de formforandringer, som varen gennemløber, når den bliver penge og når den fra penge forvandles tilbage til at blive varer. « (K.III., p.203/250).

Iflg. *Marx* er det først kapitalen, der lader varen fremstå som en varemasse, og det forudsættes nu tilsvarende at produktionen svarer til de kvantitativt bestemte behov. I 1. Bind af Kapitalen problematiseres denne forudsætning om proportional produktion ikke; det forudsættes at den pris, varerne sælges til, svarer til værdien (bestemt som gennemsnitlig produktivitet), dvs. udvekslingen eller cirkulationsfæren realiserer problemøst værdi og merværdi. I reproduktionskemaerne i slutningen af 2. Bind formulerer *Marx* betingelserne for ligevægt mellem de to hovedsektorer (produktion af livsmidler og produktionsmidler), og dermed blotlægges tillige muligheden for disproportionalitetskriser⁹⁷, men i hovedsagen forudsætter *Marx* stadig at pris er lig med værdi. Dette beror på at *Marx's* genstand i 1. og 2. Bind er den *almene* kapital, og for at analysere kapitalen som sådan må der ses bort fra friktionerne i forrskiftene; mener *Marx*. I kap. 9 i 3. Bind fremstilles værdierne forvanding til de såkaldte produktionspriser, og dette indbegriber en konkurrence mellem de *mange* kapitaler; først i kap. 10, som jeg vender tilbage til i næste afsnit, problematiseres den proportionale produktion.

Det væsentlige på dette sted er at fastslå, at proportional produktion ikke er et problem for *Marx* i hans analyse af varen, penge og den almene kapital. Allerede i kommunsurabilitetsargumentet eliminerer *Marx* tilfældigheden ved at abstrahere fra brugsværdierne; resultatet er den nødvendige sammenhæng: værdiloven. Denne lov er normalitetskriteriet i den følgende fremstilling, jvf. *citat C*, hvor varens salg i overensstemmelse med værdien betegnes som 'det normale', mens disproportionalitet er 'unormale' tilfælde. For at analysere de sociale former - de økonomiske kategorier - i deres renhed abstraherer *Marx* fra alle friktioner ved forrskiftene; han *forudsætter* den nødvendige deling af det sociale arbejde og abstraherer fra den tilfældige deling. Dette indebærer en *harmonisering af det kvantitative aspekt af modsigelsen i det borgerlige samfund*.

Dette må forstås ret. Ingen har vel mere end *Marx* understreget kapitalismens disharmoniske og krisefyldte karakter, og f.eks. skorter det ikke på bemærkninger om, at det er tilfældigt om varerne udveksles og til hvilken pris. Men denne tilfældighed begriber ikke som konstitutiv for de økonomiske kategorier; tværtimod: den er et forstyrrende element, som der må ses bort fra ved analysen af disse formers væsen. *Marx's* metode indebærer at han harmoniserer det borgerlige

97. Jvf. f.eks. K. II., p.491/630.

samfund; han véd det ikke, men han gør det. Og det afgørende er ikke, hvad man siger, men hvad man gør; derfor er det ikke bemærkningerne om disharmoni og tilfældighed, der dementerer den harmoniserende metode, men snarere metoden, der dementerer disse bemærkninger.

Hvorfor drager Marx ikke den metodiske konsekvens af den erkendte disharmoni? Hvorfor er disharmonien modifikationer af de rene kategorier i stedet for disse kategoriers indbyggede negativitet? Igen er der tale om en nødvendig konsekvens af det formanalytiske standpunkt, thi det sted Marx's analyse begynder, nemlig ved den eksisterende vare, er det sted hvor negativiteten og asocialiteten er overvundet. For så vidt begynder Marx's teoretiske problemer først efter at det borgerlige samfund har løst sine praktiske problemer.⁹⁸

Hertil kommer at Marx's metode ud fra en traditionel videnskabs-teoretisk holdning forekommer at være den eneste mulige: Videnskabsbens opgave er at bestemme fænomenernes struktur eller *form*, dvs. deres lovmæssighed eller *nødvendige* sammenhæng; derfor er tilfældigheden videnskabsens naturlige modstander, som det stedse gælder om at eliminere. På Marx's tid var dette selvindlysende sandheder indenfor naturvidenskaben, og Marx hentede, i hvert fald i visse henseender, sit metodiske forbillede her.⁹⁹ Moderne videnskab har imidlertid indenfor flere områder måttet erkende en indbygget tilfældighed i den genstand, der skal udforskes; dette gælder biologien (mutationerne) og kvanteteorien (iflg. hvilken atomerne opfører sig principielt tilfældigt). Tilfældigheden er her nødvendig, den er ikke en ydre og lige-

gyldig forstyrrelse af strukturen, men selve strukturen; hvis man derfor i kvanteteorien abstraherer fra tilfældigheden, kaster man barn, vand og badekar ud af vinduet.¹⁰⁰

Men hvis det er rigtigt at det borgerlige samfund bygger på atomiserede, af hinanden uafhængige producenter, er tilfældigheden ikke mindre principiel her. Når Marx af videnskabssteoretiske/metodiske grunde abstraherer fra tilfældigheden for i fred og ro at studere de rene former,¹⁰¹ abstraherer han derfor fra det karakteristiske træk ved dette samfund, - det træk, der adskiller vareproduktion fra kommunisme, det træk, der *nødvendiggør* vare og penge som socialiseringsformer. Reglen kan kun »sætte sig igennem som regelløshedens blindtvirkende gennemnit«¹⁰², skriver Marx, men uden at drage konsekvensen, nemlig at regelløsheden er grundreglen.

I sidste instans beror problemet nok på at Marx vil to ting. Han vil legitimere arbejderklassens interesser og hertil behøver han en ren arbejdsværdilære (værdiloven), men samtidig er det væsentligt at vise kapitalismens disharmoniske, krisefyldte og derfor til sit væsen selvopløsende karakter.

Men de to interesser stiller modstridende krav til fremstillingen. Hvis modsætningen mellem nødvendighed og tilfældighed og mellem det sociale og associale lægges til grund, bliver arbejdsværdilæren et alledet særtilfælde. Hvis omvendt arbejdsværdilæren er grundloven, fremstår arbejdets tilfældige og associale karakter primært som generende modifikationer (f. ex. den tilfældige markedspris), der kan levere argumenter til arbejderklassens fjender; tilfældigheden og anarkiet er

98. Ejendommeligt nok har Marx et sted i Grundtrids givet en præcis kritik af hans egen fremgangsmåde, såvel i Grundtrids som i Kapitalen: »Til at begynde med: hvis forudsætninger, hvorunder varesens pris = deres bytleværdi /her: lig med værdien/, bliver forudsat som opfyldt; overensstemmelse /Decken/ mellem efterspørgsel og udbud; mellem produktion og konsumtion; i sidste instans *proportional produktion* /Proportional Production/ (de såkaldte distributionsforhold er selv produktionsforhold), - så bliver pengespørgsmålet ganske sekundært og specielt spørgsmålet om pengesedler - blå eller grønne, af blik eller papir - skal udstedes, eller i hvilken anden form det samfundsmæssige bogholderi skal føres. Det er da højst plat at opretholde foregivendet af, at der skal anstilles undersøgelser over de virkelige pengesøghold « (Grundtrids, p. 71/65; Marx's fremhævelse). Dette er vendt mod utopisterne, der ville afskaffe pengene (jvf. p. 231); i sin kritik af disse projekter (Grav, Production, Dairmont) viser Marx at penge er langt mere end en passiv målestok, et navn, et stør: han viser at pengenes hovedfunktion er at virkeliggøre den *nødvendige deling af det sociale arbejde*, dvs. den proportionale produktion, thi den utopiske 'bank', der kritikløst modtager ethvert privatprodukt, går hurtigt konkurs. Men alt dette glemmer Marx som sagt i sin positive fremstilling af vare og penge.

99. K.I., p. 12/92.

100. Iflg. Kants filosofi, der kan siges at være det filosofiske udtryk for den klassiske naturvidenskab (Newton) og dennes metode, er de nødvendige sammenhænge (Kausalitet) ikke egenskaber ved genstanden, men ved erkendelsen, hvorfor kantianere betragter kvanteteorien som uvidenskabelig (jvf. W. Heisenberg: *Del og helhed*, pp. 123ff). Men da eksperimenter kan dokumentere teorens hovedpointe, er det snarere kvanteteorien, der dementerer den kantianske kausalitetskategori som absolut, som medfædt idé. Igen som relativitetsteorien har falsificeret Kants teori om, at anskuelseformerne rum og tid er absolutte, medfædte og *kun* bevidsthedsmæssige (jvf. afsn. 6 i min artikel 'Kritik af den upraktiske bevidsthed').

101. Jvf. også: »I den politiske økonomi forudsættes det imidlertid, at de /dvs. udbud og efterspørgsel/ stemmer overens /sich decken/: hvorfor? For at kunne betragte fænomenerne i deres lovmæssige skikkelse, dvs. den der svarer til deres begreb, - med andre ord, for at kunne betragte dem uafhængigt af det skin, der frembringes af variationerne i efterspørgsel og udbud « (K.III., pp. 199/245f)

102. K.I., p. 117/206. - Modsætningen mellem nødvendig og tilfældig arbejdsdeling fremtræder hos Marx kun i skikkelse af modsætningen mellem det af kapitalisten planlagte fabriksarbejde og det uplanlagte arbejde i samfundet (K.I., pp. 376/521ff)

således ikke blot en trussel mod kapitalismen, men også mod arbejds-værdilæren.

Tager man udgangspunkt i det borgerlige samfunds immanente splittelse, bliver 'værdien', dvs. det arbejde, der er abstrakt fordi det er ligegyldigt overfor sit naturlige aspekt og derfor overfor behovene, først og fremmest *udtryk* for fordeling, altså et kritiserbart begreb. Hvis derimod arbejdsværdilæren er den overordnede lovmæssighed, er værdien ikke fordrejet, men snarere det standpunkt ud fra hvilket udbytningen (merværdien) og fordelingerne (værdiformerne) kan kritiseres; det fordrejede ligger ikke i den abstrakte sociale værdi, altså i *abstraktionen* fra brugsværdien, men i at værdien i sin fremtræden vokser sammen med de naturlige/tingslige bestemmelser.

9.8. Konkurrencen

Værdiloven er hos Marx den grundlæggende lovmæssighed, der fra produktionen regulerer udvekslingsforholdene og samfundet; derfor fremstår tilfældigheden ikke som en bestemmelse ved *produktionsmåden*, som en tilfældig deling af *arbejdet*, men snarere som et attribut ved *udvekslingen*, nemlig som det tilfældige forhold mellem udbud og efterspørgsel. Denne tilfældighed modsiger umiddelbart de nødvendige bytteforhold, som værdiloven skulle diktere; fra værdilovens standpunkt er den konkurrence, der betinger de tilfældige markedspriser, derfor et slør, som det borgerlige samfunds sande væsen indhylder sig i. Sløret fordrejer og mystificerer værdiloven: Det ser ud som om priserne er bestemt af brugsværdierne, men dette er blot den fejtherede overflade.

Den mest indgående behandling af udbud og efterspørgsel findes i kap. 10 i Kapitlens 3. Bind. Marx inddrager nu varemassen; produktet af en hel produktionsgren står overfor de sociale behov, og dermed bliver kvantiteten af de sociale behov væsentlig:

»Det bliver nu nødvendigt at betragte målet /Mass/, dvs. mængden af disse sociale behov.« (K.III., p.194/239)

Hvordan bestemmer Marx nu dette mål?

Et par sider før skrev han at sociale behov er »her steds de beta- lingsdygtige behov«,¹⁰³ dvs. den effektive efterspørgsel; dette bestemmer pengene som den efterlyste målestok. Marx noterer sig at de sociale behov dermed er 'elastiske og fluktuerende', f.eks. forøges de 'so-

ciale behov' (gåseøjnene er Marx's), hvis livsmidlerne bliver billigere, thi ved en lavere pris efterspørges (købes) en større mængde.¹⁰⁴ Der- efter hedder det:

»Den udstrækning, i hvilken det behov for varerne, der er repræ- senteret på *markedet*, dvs. efterspørgslen, er kvantitativ forskellig fra de *virkelige sociale* behov, er naturligvis meget forskellig for forskellige varer; jeg mener: forskellen mellem de forlangte vare- mængder og de mængder, som ville være blevet forlangt ved an- dre pengepriser for varen eller andre penge-, resp. existensforhold for køberen. - Intet er lettere end at indse ulighederne /Ungleich- mässigkeiten/ mellem efterspørgsel og udbud, og markedspriser- nes deraf følgende afvigelse fra markedsværdierne. *Den egentlige vanskelighed består i bestemmelsen af, hvad man skal forstaa ved overensstemmelse /Deckung/ mellem efterspørgsel og udbud.* - Ef- terspørgsel og udbud stemmer overens, når de står i et sådant for- hold at varemassen fra en bestemt produktionsgren kan sælges til sin markedsværdi, hverken over eller under. Det er det første, vi hører. - Det andet /vi hører/: Når varerne kan sælges til deres markedsværdi, stemmer udbud og efterspørgsel overens.« (K.III., pp.198f/244f; den sidste fremhævelse er min)

Marx giver her en klar fremstilling af sit problem: Værdi forudsætter proportional produktion, men hvis denne defineres som 'overensstem- melse mellem udbud og efterspørgsel', opstår den vanskelighed at denne overensstemmelse må defineres ud fra den mængde, der kan sælges ved den pris, der svarer til værdien. Værdiens forudsætning defineres af værdien, - heri ligger den 'egentlige vanskelighed'¹⁰⁵

Derfor er det nødvendigt at komme bag om de behov, der fremtræ- der på markedet, og hen til de 'virkelige sociale behov'. Marx peger på denne løsning, men forfølger ikke tankegangen videre; uden at af- klare, hvad der skal forstås ved 'overensstemmelse mellem udbud og efterspørgsel', går Marx nu over til at diskutere de abstrakte teoret- ske implikationer af en sådan overensstemmelse eller ligevægt.

104. K.III., p.198/244.

105. Passagen bør tolkes som en selvkritik (som tidligere nævnt har kapitlet klart kladede- rakter), thi de to ting 'vi hører' angiver den cirkel: 'Marx' - å de forrige sider har bevæget sig i, f.eks.: Betingelsen for at markedsværdien svarer til markedsprisen er »at det tryk, som de forskellige sælgere udøver på hinanden, er tilstrækkeligt stort til at kaste den va- remasse på markedet, som det sociale behov kræver, dvs. den kvantitet for hvilken samfundet er i stand til at betale markedsværdien.« (K.III., p.190/234f). Det ses at mar- kedsværdien forudsætter kvantitativ bestemte sociale behov, samtidig med at mar- kedsværdien selv står for denne kvantificering.

Disse overvejelser er interessante:

»Når efterspørgsel og udbud stemmer overens, hører de op med at virke, og netop af den grund sælges varen til sin markedsværdi. Når to kræfter virker lige stærkt /gleichmächtig/ i modsat retning, ophæver de hinanden, - de virker overhovedet ikke udadtil, og fønomener, der finder sted under disse betingelser, må forklares på anden måde end gennem disse to kræfters ingriben. Når efterspørgsel og udbud gensidigt ophæver hinanden, hører de op med at forklare noget som helst, - de indvirker ikke på markedsværdien, og det bliver for alvor gådefuld, hvorfor markedsværdien udtrykker sig i netop denne pengesum og ingen anden.« (K.III., p.199/245)

Denne passage citeres ofte, men ejendommeligt nok er det blevet oversat af tankegangen gentager på pengeniveauet, hvad kommunsurabilitetsargumentet udtrykte på vareniveauet. Ved varen var det ikke udbud og efterspørgsel, men brugsværdierne, der skulle 'stemme overens' eller - som det dengang hed - 'ligesættes'; og ligesom ligesættelsen dengang skulle indbegribe en abstraktion fra brugsværdierne, således skal nu det forhold, at der står to lige store kræfter overfor hinanden, indbegribe en abstraktion fra disse kræfter.

Også vanskelighederne er de samme. I kommunsurabilitetsargumentet er problemet at bytteværdien ikke i sig selv indbegriber en ligesættelse; den kvantitative ligesættelse forudsætter at brugsværdierne er 'proportioneret rigtigt' - dette er mikroplanets formulering af den proportionale produktion - men dermed kortsluttes tankegangen, thi hele formålet med argumentet er at vise, *hvordan* brugsværdierne proportioneres, om bytteværdien er 10 alen lærred for én eller 2 frakker. Tilsvarende er problemet nu, at selv hvis det er rigtigt at to lige stærke kræfter ophæver hinanden,¹⁰⁶ forudsætter argumentet at udbud og efterspørgsel i forvejen er 'proportioneret' rigtigt, nemlig således at de 'stemmer overens'; da Marx's eneste kriterium for denne ligevægt er at varerne sælges til deres værdi, kører tankegangen også her rundt i en cirkel.

- Lad os nu nærmere undersøge Marx's opfattelse af konkurrencen. Udvekslingsforholdene er primært bestemt af værdien; denne ud-

106. Denne abstrakt-logiske regel, som Marx *anvender* på politikøkonomien, er af temmelig tvivlsom gyldighed; så vidt jeg er orienteret, er det anerkendt indenfor matematik og fysik at to kræfter, der holder hinanden i ligevægt, er med til at bestemme det niveau ved hvilken denne ligevægt forekommer.

gør det gravitationscentrum, som de faktiske priser varierer omkring. Men i konkurrencen ser det omvendt ud som om de faktiske priser, dvs. de af udbud og efterspørgsel bestemte markedspriser, er det første og værdien, forstået som normalprisen, er det andet; det ser ud som om normalprisen intet andet er end den gennemsnitlige markedspris i f.eks. ét år. Markedspriserne er i virkeligheden styret af normalprisen, men det fremtræder som om det modsatte er tilfældet. Logisk set er værdien der forud for konkurrencen, men kun ideelt, og konkurrencens funktion er nu at virkeliggøre værdien; dette sker ved at markedsprisernes bestandige afvigelse fra værdien bestandigt ophæves. Hvordan?

Det er en bemærkelsesværdig kendsgerning at Marx intetsteds giver en 'ren' beskrivelse af denne udligningsmekanisme, - bemærkelsesværdig, fordi vi her synes at have det umiddelbare argument for at priserne bestemmes af værdien (produktionsomkostningerne): Hvis markedsprisen overstiger værdien, vil branchen tiltrække producenter, hvilket vil øge udbudet og dermed sænke prisen, og hvis markedsprisen er mindre end værdien, vil producenter gå til andre brancher, hvorved udbudet vil falde og prisen stige.¹⁰⁷

Dette fravær beror på Marx's formanalytiske tilgang.

Den abstrakte vare- og pengeanalyse beskæftiger sig med varen som sådan eller den *enkelt* vare. Konkurrencen mellem arbejdsarterne forudsætter imidlertid *varemassen*, dels fordi den enkelte producent indtjening, f.eks. pr. dag, kræver en bestemmelse af hans samlede produktion pr. dag, dels fordi indtjeningen umiddelbart er bestemt af markedsprisen, hvilket er et begreb der forudsætter branchens samlede produktion (udbud). Marx's vare- og pengeanalyse kan hverken slutte fra bytteværdi (pris) til indtjening eller inddrage markedsprisen¹⁰⁸, formanalysen er en mikroanalyse, mens konkurrencen er en makroanalyse.

Løvrigt er det, som tidligere fremhævet, helt fremmed for formanalysen af referer til de praktiske interesser i at maximere indtjeningen, altså til de privatøkonomiske motiver, der er den drivende kraft i konkurrencen. Således kritiserer Marx Adam Smith, fordi han begrundet

107. For Rubin, men altså ikke for Marx, er dette det ultimative argument for arbejdsværdilæren, jvf. Rubin: *Essays on Marx's Theory of Value*, pp. 63ff, 77ff og 101f. Omvendt tillægger Rubin kommunsurabilitetsargumentet en temmelig ringe betydning.

108. Der omtales da heller ingen markedspris i kap. 3 i I. Bind af *Kapitalen*. - Løvrigt bestemmer Marx heller ikke senere markedsprisen som den pris, ved hvilken samtlige producenter kan sælges.

arbejdsværdiæren (arbejdsarternes ligeværdighed) ud fra konkurrencens interessekamp:

Smith »Forveksler den objektive ligning /bytteværdien som ligesættelse/, som samfundsprocessen tvangsmæssigt fuldbyrder medlem de ulige arbejder, med den subjektive liggerbetragtelse mellem de individuelle arbejder « (Til Kritikken, p.45/55)

Derimod bestemmer kapitalen varen kvantitativt, som varemasse, men i 1. og 2. Bind af Kapitalen betragter Marx den almene kapital, hvorfor der kun er én kapital, én varemasse, og det er jo ikke nok til en konkurrence. Først i kap. 9 i 3. Bind behandles relationen mellem de mange kapitaler (og varemasser), dvs. kapitalkonkurrencen; imidlertid gælder kampen nu ikke indtjeningen, men profitten, - ikke værdien, men merværdien.¹⁰⁹

Derfor indebærer Marx's fremstilling, at der ikke er plads for den almene konkurrence mellem arbejdsarterne.

- Abstrakt betragtet er Marx's nedprioritering af konkurrencen egentlig ejendommelig. Konkurrencen indeholder klart både sammenfaldende og modsatte interesser, både fællesinteresser og interessekonflikter. Er dette ikke det åbenbare argument for den dialektiske metode? Og hvad der er vigtigere: Er det ikke hele essensen i det borgerlige samfund, nemlig modsigelsen, dvs. enheden af enhed og modsætning, der på øjensynlig vis fremtræder her? Men alt dette forærer Marx til den borgerlige teoris forgodtbeholdende.

Hvorfor? Som vi har set følger det med nødvendighed af Marx's metode, men mere umiddelbart beror det givetvis på at såvel Marx som borgerlig teori identificerer konkurrencen med en subjektivistisk og psykologiserende teori; Böhm-Bawerk definerer således konkurrencen som

»en slags samlebetegnelse for alle de psykiske tilbøjeligheder og motiver, som markedsparterne lader sig lede af i deres adfærd, og som på denne måde får indflydelse på prisdannelsen.« (Böhm-Bawerk: Zum Abschluss des Marxschen Systems, p. 103)

Og det lyder jo ikke tillokkende, ud fra en materialistisk synsvinkel. Imidlertid er der to former for konkurrence, dels konkurrencen

109. Kapitalkonkurrencen *skaber* ikke merværdien og profitten, thi disse er bestemt forud, nemlig i produktionsprocessen. Videre er samfundets totalmerværdi og totalkapital, og derfor også den gennemsnitlige profirate (totalmerværdi/totalkapital), bestemt forud for konkurrencen, der blot *virkeliggør* denne profirate. Konkurrencens magt er skyggeagtig; i virkeligheden er den bydræng for de objektive økonomiske lovmæssigheder.

mellem udbud og efterspørgsel indenfor en branche (arbejdsart), hvorved den fælles pris (markedsprisen) skabes, dels konkurrencen *mellem* brancherne, hvorved den fælles indtjening (i hvert fald subsistensindtjeningen) etableres. En nærmere karakteristik af de motiver/interesser, der ligger bag den første konkurrence er for så vidt illegitim, thi hovedsagen er at branchens markedspris er tilfældig, hvorved også den umiddelbare indtjening bliver tilfældig. Dette slutpunkt for den første konkurrence er begyndelsepunktet for den anden, og de motiver, der her er på spil, er - som fremstillet i kap. 6 - ikke reducerbare til psykologi, til vilkårlige præferencer; de har en kerne af objektive, naturnødvendige interesser.

Dette forhold forhindrer at konkurrencen opløses i psykologi og relativisme.

9.9. Formdialektikken

Drivkraften i opstigningen fra det abstrakte til det konkrete er de *mangler*, som den nærmere analyse af de økonomiske kategorier afslører. Ved overgangen fra vare til penge må det således vises at varen indeholder modsigelser, som ikke kan bevæge sig i indenfor varen, og som nødvendiggør at varen udvikler sig til penge. I sin første bestemmelse er pengene det, som varen ikke er, men skulle være; varens mangel og pengenes nødvendighed er derfor blot to sider af samme sag.

Spørgsmålet er nu, hvad Marx nærmere forstår ved 'mangel', 'nødvendighed' og 'modsigelse'.

Det borgerlige samfunds grundmodsigelse ligger i vareformens modsigelse mellem brugsværdi og værdi, mellem konkret og abstrakt arbejde. Dette er - stadig iflg. Marx - ikke en reel, men en *formel* modsigelse; varens mangel er af formmæssig karakter, thi den består i at den abstrakte sociale værdi er inadækvat udtrykt, når den - i den enkle værdiform - fremtræder i form af én bestemt ('einzelne') brugsværdi. Men der er vel at mærke tale om brugsværdiens tingside, ikke dens behovside; pengene nødvendiggøres ikke af det simple byttes virkelige problemer - om varen har social brugsværdi eller ej, om gensidige behov mødes eller ej - thi som vi har set, forudsætter Marx at disse er løst.¹¹⁰

110. Også i den såkaldte 'reelle' overgang til penge i Kapitalens kap. 2. (om udvekslingsprocessen) er det forudsat, at udvekslingens indholdsmæssige betingelser - at varen har brugsværdi for andre - er opfyldt. Som nævnt i note 98 kritiserer Marx selv i Grundtrids denne fremgangsmåde.

Hvorledes skal man på denne baggrund opfatte Marx's dialektik? Så vidt jeg kan se, er der kun to muligheder:

1) Hvis den marxiske mikroanalytiske formproblemer tolkes som *praktiske* problemer, kan der kun være tale om rene *måleproblemer*; altså temmelig bagatelagte spørgsmål, set i lyset af det borgerlige samfunds problemer. Varerne skal reduceres til deres indre kommer-surable element, det abstrakte arbejde (værdien), men dette indre fæl-lelsmaal skal fremtræde ydre, nemlig som penge (almen værdiform), så-ledes at varerne på ydre vis kan sammenlignes og måles; varernes mangel og pengenes nødvendighed ligger i 'behovet' for en fælles, ydre målestok. Denne tankegang harmonerer med klassikerens opfat-telse af penge som en (passiv) målestok, som blot et navn. Selv om enkelte passager hos Marx måske kan tolkes i denne retning,¹¹¹ er der ingen tvivl om at han tager afstand fra sådanne 'tekniske' forklarin-ger, der fokuserer på de 'ydre vanskeligheder':

»Økonomerne plejer at udlede pengene af de ydre vanskeligheder, som den udvidede byttehandel støder på; men derved glemmer de, at disse vanskeligheder udspringer af udviklingen af byttevær-dien og derfor af det sociale arbejde som alment arbejde. F. ex.: Varerne er som brugsværdier ikke vilkårligt delelige, hvilket de som bytteværdier skal være. Eller A's vare kan være brugsværdi for B, mens B's vare ikke er brugsværdi for A. Eller varebesidder-ne kan have behov for de udelagte varer, som de gensidigt vil ud-veksle, i ulige værdiproportioner. Med andre ord: Under påskud af at betragte den enkle byttehandel anskueliggør disse økonomer sig visse sider af den modsigelse, som er indesluttet i varen i dens bestemmelse som umiddelbar enhed af brugsværdi og bytteværdi. På den anden side holder de så konsekvent fast ved byttehandel som den adækvate form for varernes udvekslingsproces, idet der til denne byttehandel blot er knyttet visse tekniske ubekvemmelig-heder, for hvilke penge er en smart udtænkt udvej.« (Til Kritik-ken, p.36/45)

Vi kan således roligt forkaste den 'tekniske tolkning'.

2) Alternativet er imidlertid at Marx's dialektiske metode bliver uskuelnelig fra Hegels rene begrebsdialektik. Hvis man skulle sammenfatte den marxiske politøkonomi i 5 sætninger, måtte det være disse: De økonomiske kategorier skal udtrykke den *almene værdi*; *varen* (den enkle værdiform) er stedse en *særlig* brugsværdi (ting) og der-

med inadækvat som værdiudtryk; derfor er *penge* nødvendige, be-stemt som en særlig vare (guld), der inkarnerer værdiens almenhed i sig ved at udtrykke relationen mellem samtlige varer¹¹²; alligevel er også penge mangelfulde, thi de er altid en kvantitativt begrænset sum, hvorfor de modsiger værdien, der p. gr. a. sin almenhed til sit væsen er ubegrænset; derfor er *kapitalen* nødvendig, bestemt som penge, der stedse stræber mod at blive flere penge.¹¹³ Marx vil hævde at subjek-tet i denne dialektik er en real værdi, men fremstillingens drivkraft er den snarere begrebet om 'det almene'; den argumentative kraft ligger i de *logiske* kategoriens begrebsdynamik, en dynamik, der *anvendes* på de *politøkonomiske* kategorier.¹¹⁴

Problemet om forholdet mellem Marx's og Hegels dialektik kan også udtrykkes på anden vis. Hvorpå beror overensstemmelsen, langt ned i detaljerne, mellem Marx's fremstilling og Hegels 'Logik der Wissenschaft'? - en overensstemmelse, der har fået Alfred Schmidt til at tale om en strukturel lighed mellem Marx's kapitalbegreb og He-gels 'Verdensånd'.¹¹⁵ Da vi vel kan udelukke muligheden af et sam-mentræf, resterer der to forklaringer:

1) Dialektikken udtrykker kapitalismens specifikke, fordrejede struktur. Marx har ikke anvendt Hegels dialektik på kapitalen, men fundet dialektikken i kapitalen, dvs. de logiske kategorier udspringer af de politøkonomiske. Men hvis dialektikken er specifik for kapita-len, er det en gåde, hvordan Hegel kunne formulere den; man må hævde at Hegel ubevidst systematiserede kapitalens bevidsthedsfor-mer.

2) Alternativet til denne ikke særlig troværdige tese er, at dialektik-ken *ikke* er specifik for kapitalen. Den angiver da enten den reale struktur i alt hvad der er (samfund, natur, osv.), eller - mere sandsyn-

112. Marx opererer tillige med en 'udfoldet værdiform', der udgør det formidlende led mel-lem vare og penge, mellem enkel værdiform og almen værdiform.

113. »For den værdi, der holder fast ved sig selv som værdi, falder forøgelsen derfor sam-men med selvopretholdelse, og den bevarer sig alene ved at den bestandig stræber ud over sin kvantitative skrånke, der modsiger dens indre almenhed.« (Grundrids, p.936/859).

114. Et sted i Grundrids skriver Marx at den 'idealistiske fremstillingsmaner' senere skal korrigeres, jvf. Grundrids, p.69/63; selvom det er åbenbart at Kapitalen er mindre he-gelsk end Grundrids, bl.a. findes den bekræftende overgang fra penge til kapital ikke i Kapitalen, er formdialektikken ikke til at tage fejl af ved Kapitalens overgang fra vare til penge.

115. Jvf. Alfred Schmidt: Geschichte und Struktur, pp.39ff (findes oversat til dansk); smgln. Reichelt: Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx, pp.73-96 og 126-136 (Kurasje 1974, pp.95-114 og 141-150).

ligt - *bevisthedens* almene struktur.¹¹⁶ Hvis det første er tilfældet, hvilket naturdialektikerne (bl.a. Engels) mener, bliver det dels en gåde hvorfor en sten, klimaet, kapitalismen osv. osv. er struktureret ens (det fremstår som et fantastisk sammenbræt), dels bliver kapitalismen ikke mere fordrejet end en sten, klimaet osv. Hvis det sidste er tilfældet, er dialektikken reduceret til en universel *metode*, som Hegel *opdagede*, og som Marx *anvendte* ved studiet af kapitalismen; denne forklaring på strukturligheden mellem kapitalen og Verdensånden er naturligvis ulifredsstilende, set ud fra et marxistisk synspunkt, thi det betyder at modsigelserne flyttes fra kapitalismen over i vore hoveder.

I forbindelse med kritikken af Marx's kapitalbegreb i 2. Del kommer jeg nærmere ind på disse spørgsmål.

9.10. Afslutning

En af hovedvanskelighederne i Marx's teori - og i tolkningen af den - er at det ofte er næsten umuligt at afgøre, om Marx *forudsætter* eller *søger at udlæde* arbejdsværdilæren, dvs. om det er Marx eller de reale økonomiske sammenhænge, der abstraherer fra brugsværdierne og behovene.

Jeg vil tro at den mest frugtbare måde at begribe Marx's politøkonomi på, er at se den som fremstillingen af de konsekvenser, der følger af at forudsætte arbejdsværdilæren; på såvel mikro- som makroplanet proportionerer Marx brugsværdierne således at værdiloven får gyldighed.¹¹⁷

Værdien er Marx's virkelige præmis, det punkt om hvilket hans verden drejer sig. Er denne verden kapitalismen? udtrykker værdiloven de virkelige sammenhænge i det borgerlige samfund? I det foregående har jeg søgt at vise, at konsekvensen af at forudsætte arbejdsværdilæren er at de marxske begreber må foretage stede mere indviklede bevægelser, og at de gang på gang støder ind i krystalstøber. Samtidig med at værdibegrebet stede må justeres for at kunne forblive i centrum.

Det kritisable kan ikke ligge i selve dette, at Marx's teori er ekstremt kompliceret og at hans grundbegreber er modsigelsesfulde, thi kapitalismen er kompliceret og modsigelsesfuld. Det kritisable er at teorien er kompliceret på et sted, hvor den iflg. Marx's metode burde være enkel, nemlig ved den abstrakte begyndelse af fremstillingen, samt at begreberne er utilisget modsigelsesfulde.

I sær vil Marx ikke vedstå modsætningen i hans begreb om det sociale nødvendige arbejde; forudsætningen om proportional produktion indebærer jo en forudsætning om, at en sådan modsætning ikke er der. Til trods for at denne konflikt mellem orden og anarki, mellem nødvendig enhed af produktion og behov og abstraktionen herfra (abstrakt arbejde) er højst reel.

Det er ikke Marx's begreber, der udtrykker modsætningerne, men snarere modsætningerne, der udtrykker sig i Marx's begreber; de praktiske problemer fortrænges og fremtræder derfor som teoretiske uklårheder.

Marx formulerede en række virkeligt radikale problemer, men han gjorde det på trods af sin metode og sit system; derfor løste han dem ikke. Dette gælder især fordrøjningsteorien, hvor Marx vil presse sin rige indsigt i det borgerlige samfunds fremmedgjorte karakter ind i 3 prokrustesenge, nemlig de '3 ejendommeligheder ved ækvivalentformen' - og i sidste instans ind i sin fordrøjningsformular: tingsliggørelsen.

Fremstillingen af privatarbejdet er blevet udarbejdet i opposition til alle uklårhederne i den marxske politøkonomi, specielt pindhuggeriet i værdiformanalysen, og deri ligger at forskellene er blevet fremhævet, mens fællestrækkene i højere grad har været underforstået. Derfor er det væsentligt at pointere, her til slut, at de problemer, jeg har søgt at løse i denne bog, overvejende er problemer, der er formuleret af Marx; især er de 3 'ejendommeligheder ved privatarbejdet', der er formuleret i kap. 4, til sit væsen et svar på marxske problemer.

Marx er en udfordring, fordi han spørger efter det borgerlige samfunds grundlæggende struktureringsprincip.

116. Hegel oplevede naturligvis ikke dette som et alternativ.

117. Marx hævder til tider at værdiloven begrunder en real tendens til proportional produktion, jvf. f.eks. K.III, p. 186/229 og p. 887/1131; derved overses at værdiloven er udledt ved at han selv har forudsat proportional produktion. Harmonien stammer fra Marx's metode, ikke genstanden.